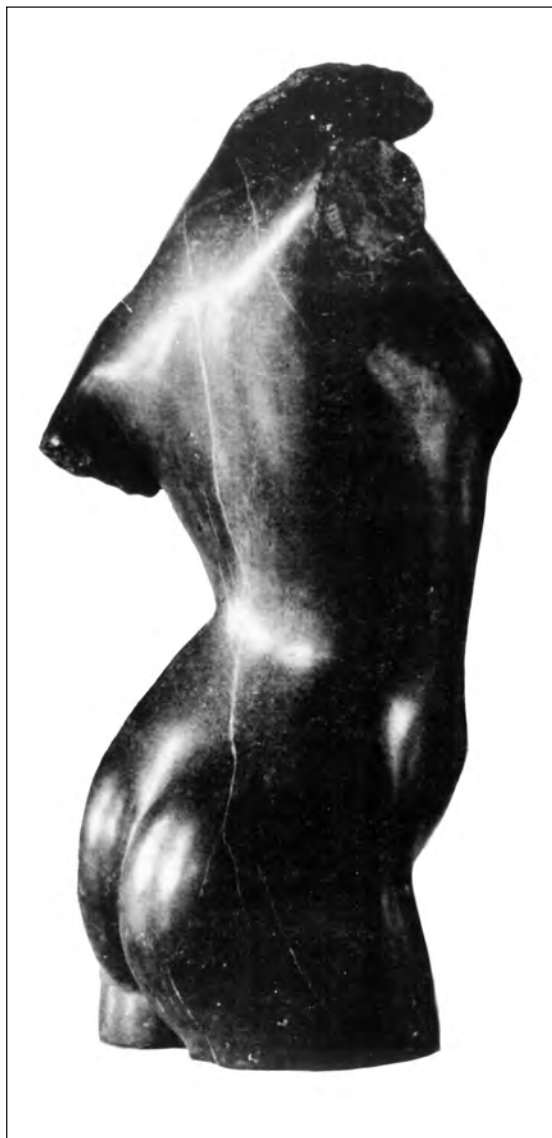




Josef Kubiček, Sedící žena, 1927



Karel Lidický, Torzo, 1932

Z exilových let Ivana Blatného*

JAN ŠMARD A

Rok 1978 nám (manželce Heleně a mně) přinesl jedinečnou příležitost. Předepsanou cestou jsme podali našim oficiálním orgánům žádost o povolení turistické cesty do Skotska. Cesta do Skotska – pohled na skotská vřesoviště, na Loch Lomond, na Loch Ness, na historický Edinburgh i na Skoty v sukních, hrající na dudy – patřila k mým klukovským snům. Tehdy se nám otevřela možnost soukromého ubytování (na hotelové jsme neměli devizy) právě v Edinburghu – v rodině blízkého přítele naší přítelkyně, mladého skotského univerzitního profesora, odborníka v chovu ovcí, dr. Johna Doneyho. A hlavně – do Skotska se dalo přirozeně cestovat přes Anglii, přes Ipswich, kde jsme měli Ivana a Frances.

Žádané výjezdní povolení pro kapitalistickou zemi, doložené výjezdní doložkou k cestovnímu pasu na 3 týdny, jsme dostali (jedinkrát za život). Vše potřebné ve Velké Británii bylo možno vyřídit písemně, a tak jsme skoro celé tři týdny prázdnin (26. 7. – 12. 8. 1978) prožili v Británii, z toho 7 dní s Ivanem. Jen krátký zbytek svého anglického pobytu jsme pak věnovali Londýnu; v něm jsem v Mill Hill navštívil ještě jednoho emigranta – kolegu MUDr. Milana Nermuta, mikrobiologa a elektronového mikroskopika na jeho pracovišti, kde bylo východoevropských emigrantů více.

Cestovali jsme tentokrát železnicí. Dne 22. července jsme vyjeli mezinárodním rychlíkem z Prahy, v Rozvadově jsme překročili státní hranici a zastavili jsme se ve Spolkové republice Německo, čtyři dny jsme strávili v Heilbronn u přítele ing. Clause Humberta. Odtud jsme pokračovali opět vlakem; do Oostende, z Oostende do Doveru, odkud jsme přes noc trajektem přepluli La Manche a do Londýna jsme dorazili dopoledne 26. července znovu vlakem. Vzpomínám si, jak nepříjemným překvapením byl pro nás přístup anglického imigračního důstojníka v doverském přístavu, který při pasové kontrole tvrdě žádal, abychom mu předložili své výjezdní doložky. Pripadalo nám to jako schválnost v oné frontě spěchajících k vlaku, vždyt' žádal pro normální svět zcela neobvyklý a nedůstojný dokument, mající smysl jen pro české komunistické orgány, který jsem v noci na lodi cestou přes mořskou úžinu uložil hluboko

* Nakladatelství GALÉN v Praze vydalo v červnu tohoto roku útlou knížku prof. MUDr. Jana Šmardy, DrSc., „Ivan Blatný v mých vzpomínkách“. Se souhlasem nakladatelství otiskujeme jako ukázkou její 11. kapitolu. Ta faktologicky navazuje na Šmardovu stať „Život pro poezii“, kterou jsme uveřejnili roku 1990 v 6. čísle 23. ročníku Universitas na s. 16–20; v jejím závěru autor navazující fakta o Ivanu Blatném slíbil.

do kufru v oprávněném domnění, že jej budeme příště potřebovat až při pasové kontrole české při našem návratu.

Nicméně na londýnském nádraží Victoria nás už očekávala Frances se škodkovkou. Naložila nás a hned jsme vyrazili do Ipswich, což představuje cestu asi 150 mil. Vzpomínám si, že při průjezdu londýnským East Endem cestou do Suffolku jsem poprvé viděl na chodníku ležící zdrogované „junkees“ – snad bezdomovce. Na takový obrázek jsme tehdy nebyli z domova zvyklí. Do Ipswich jsme dojeli asi ve 20 hod.

Frances nás ubytovala v jednom z pokojů svého domku se zahradou, v periferní části města. Jako dárek jsme jí přivezli několik kultivarů popínavé zahradní rostliny plaménku (*Clematis*) o různých barvách květů, vypěstovaných v botanické zahradě Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Hned si je zasadila na své zahradě k těm, které byly již bohatě vyrostlé. (Byla nadšenou pěstitelkou květin a od Štěpánky Rackové jsme věděli, že *Clematis* je jejím rodem favorizovaným. V následujícím období jsme pak rádi v jejich dopisech čítali informace o tom, jak se našim rostlinám daří.)

Jako hostitelka byla Frances jedinečná. Obležovala nás s pozornou až dojemnou pečlivostí, dokonale nás živila a měla pro nás připraven promyšlený program, v jehož středu byl pochopitelně Ivan, ale který zahrnoval i naše seznámení s městem Ipswich. Frances k nám byla tak pohostinná, že hned prvního dne po našem příjezdu se pokoušela přinášet nám ráno snídaní až do postelí. Stálo nás určitou námahu jí to rozmluvit.

Časově vypadal náš program v podstatě takto: Ipswich 26.–29. 7., Edinburgh 29. 7.–3. 8., Ipswich znovu 4.–11. 8. Den co den jsme trávili většinu času s Ivanem v St. Clement's Hospital. Frances nás tam uvedla a často nás tam také doprovázela. Jezdili jsme linkami městské autobusové sítě.

Ivan byl totiž 29. ledna roku 1977 přeložen ze sanatoria House of Hope – stále jako „neformální pacient“ – na psychiatrické oddělení této nemocnice, jejíž rozsáhlý areál se sanatoriem sousedí směrem ven z města. (Zřejmě proto jsem jej nezaregistroval v zimě 1969.) Leží už v městské části Bixley; Ivanův pavilon se jmenoval Warren House. Jeho současná úplná adresa tedy byla: Warren House, Bixley Ward, St. Clement's Hospital, Foxhall Road, Ipswich, Suffolk. Samotného Ivana jsme našli v podstatě ve stejné kondici, ve které jsem ho poznal před oněmi téměř deseti lety. Měl jsem jen slabý pocit, že v něm zesílil jeho strach z komunistických agentů a vyzvědačů, o jejichž síti v kapitalistické, „buržoazní“ Anglii nebylo možno pochybovat, a že se už zcela ztotožnil s ústavním prostředím svého života, v němž se cítil v bezpečí. Od Mental After Care Association převzala i nemocnice sv. Klimenta Ivanovu diagnózu „paranoidní schizofrenie“. V té době byl léčen hlavně preparáty jménem Cogentin (což je polyvitamin), Moiladon (což je prostředek pro spaní) a ještě některými dalšími. (Psychiatrická léčba žádná.)

Po mé „aktivaci“ 1969 žil vlastně už jen pro svou poezii, která se stávala jeho jedinou posedlostí. Psal verše zprvu na jakýkoliv papír, k němuž se dostal, i na toaletní papír. Za věcné pomoci Frances si Ivan časem vypracoval stálou metodiku psaní do svazků linkovaných žákovských sešitů; popsat denně nejméně celý jeden sešit se mu postupně stalo jakousi normou, kterou si sám uložil, jakýmsi imperativem, jemuž se rád podřizoval. Psal zásadně vlastnoručně, svým dobře čitelným rukopisem. (Frances mu už v House of Hope umožnila psaní na psacím stroji, dostal jej k dispozici i s psacím stolem; této možnosti také využíval, ale nikdy se s ní zcela nesžil.)

Jeho psaní nabylo jakési téměř manické povahy a přešlo v psaní přímo vášnivě, nenasytně. Jeho tvorba tak opustila vžitě zvyklosti poezie, časem úplně ztratila pojem básně jako jednotky, ztratila formu veršů (včetně verše volného), ztratila nadpisy v záhlaví i členění do odstavců, ztratila rytmus, rým i jazyk: od češtiny přešla do angličtiny i k míšení obou jazyků, až konečně opustila hranice obou a zařazovala i verše resp. sentence ve francouzštině a němčině, příležitostně i v italštině (té se naučil až v Anglii). Prostě: Ivan při kterékoliv příležitosti užil k vyjádření své myšlenky kteréhokoliv jazyka – a uměl jich několik. Někdy mu třeba slovo anglické umožnilo vytvořit rým s německým – a tak toho rád využil. Začal tedy tvořit poezii opravdu makaronskou. Ta byla dokonale adekvátní k vyjádření myšlenek, které mu probíhaly hlavou v nejrůznějších souvislostech a spojeních, i bizarních. Na spojení logickém mu záleželo spíše jen výjimečně. Přestávalo mu záležet na čtenáři. Vše, co Ivan psal, se stalo jakýmsi jeho poetickým deníkem, jakýmsi pletivem jeho myšlenek, reflexí, pocitů a vzpomínek, diktovaných aktuálními, nejčerstvějšími, ale i historickými realitami, a to celospolečenskými i naprosto individuálními, nejsoukromějšími, pocity radostnými i bolestnými a jejich surrealistickými asociacemi. Ivan asi už téměř vůbec nemyslel na to, bude-li někdy někdo číst to, co píše. Z jeho tvorby zmizela báseň v literárně historickém slova smyslu, zůstaly jen asociace – básně „virtuální“. Vznikaly zvláštní záznamy básníkovy duše, bez vazby na obvyklá kalendářní data v deníku.

Tento způsob psaní se ovšem nějakou dobu vyvíjel. První dvě fáze tohoto vývoje dobře dokumentují sbírky „Stará bydliště“ a „Pomocná škole Bixley“. A tu výslednou tvoří hromady popsaných papírů v archivních krabicích Literárního archivu Památníku národního písemnictví v Praze na Strahově, kam jsem je později uložil, když se o jejich transport z Anglie postaral ministr kultury Milan Uhde na podnět Martina Pluháčka, tehdy jeho tiskového mluvčího.

Frances Meacham byla dobře pamětlivá naší naléhavé prosby, aby ukládala vše, co Ivan napíše. Když viděla, jakým tempem Ivanem popsaných papírů přibývá, zakoupila k jejich ukládání novou popelnici, kterou skryla ve své garáži. Po sametové revoluci v ČSR 1989 a po Ivanově smrti 5. 8. 1990 putovaly – zásluhou pátera Josefa Pazderky – do londýnského sociálního konventu (oficiálně: do náboženského, kulturního a sociálního střediska) Velehrad – a odtud do

Prahy, do zmíněného Památníku na Strahově, který je převzal do sbírek svého archivu. Ale to uslyšíme v Epilogu. Nyní se vraťme zpět do léta 1978 v Ipswich.

I v systému nemocnice měl Ivan volnost pohybu, podobně jako předtím v sanatoriu – v areálu nemocnice i mimo něj. Ale, jak jsme se dověděli, vycházel málo; chtěl být co nejlépe skryt v nemocničních zdech. V blízkosti měl všechny tři obchody, které potřeboval: papírnictví, odkud čerpal psací potřeby (zejména papíry, než se úlohy jejich dodavatele ujala Frances a přítel Jiří Kolář z Paříže), potravinářský obchod („koloniál“) jako zdroj čokolády a trafikou jako zdroj cigaret. Ale i těmito artikly ho záhy začala zásobovat Frances; přitom dodávky cigaret začala Ivanovi po čase ve prospěch udržení jeho zdraví sama regulovat. Sami jsme mu posílali české cigarety a čokoládu nesčetněkrát také. Později se pak staly obvyklým dárkem od návštěvníků.

Na nemocniční areál bez jakéhokoliv vymezení navazoval rozsáhlý a dobře udržovaný park s lavičkami a dále golfové hřiště, což byly každodenní cíle Ivanových procházek.

Po Ivanově obleku ušitému na jeho míru, který jsme mu s takovou pýchou dali ušít v Brně, se ovšem země slehla, stejně jako po téměř všech poslaných knihách. O těch jsme aspoň věděli, že je přečetl – o některých jsme s ním mluvili. Tyto ztráty nás ovšem mrzely, a přičetli jsme je Ivanovu přestěhování z Domu naděje do nemocnice; při stěhování se takové věci stávají. Ale bylo velmi zřetelné, že Ivanovi na jakémkoliv vlastním majetku vůbec nezáleží. Byl oblečen ve zcela jiných šatech než v roce 1969. Bylo už na první pohled patrné, že ani tyto šaty nebyly šity na jeho postavu; ostatně ta se mezitím zřetelně skolioticky nahrbila.

Naše první setkání s Ivanem po příjezdu do Ipswich – v nemocničním parku – bylo pro mou manželku Helu prvním v životě vůbec. (Mnohé jeho básně ovšem už od útlého mládí znala a milovala jako já.) Když si pak po vzájemném představení společensky potřásl pravicemi, Ivan se okamžitě obrátil na mne: „Dovolíš, abych ji políbil?“ Samozřejmě jsem s úsměvem přikývl; nato ji Ivan přitáhl do své náruče a vášnivě jí vtiskl dlouhý polibek na rty. Frances i já jsme stáli krok od nich. Pro Helu to ovšem byl polibek zcela mimořádný a podle jejího pozdějšího vyprávění opravdu náruživý. Do „fialového“ 2. vydání svých Melancholických procházek jí pak vepsal věnování: „Hele Šmardové, která je krásnější, než jsem si představoval, její Ivan. 4. srpna 1978.“

Toto naše první setkání s Ivanem přerostlo v téměř dva týdny jen v nejnütnější míře přerušovaných rozhovorů s ním, arci předělené naším týdenním pobytem ve skotském Edinburghu. Ten byl rovněž velmi bohatý a maximální měrou naplněný poznáváním Skotska a jeho krás. Edinburgh jsme většinou prochodili pěšky a z něj jsme absolvovali dva či tři okružní skupinové poznávací zájezdy turistickými autobusy cestovních kancelářů. Snad jen pro úplnost dodám, že Frances nás zavezla autem na sever téměř až ke skotské hranici, do Aldbrough. Tam měla své přátele – manžele Gardnerovy – a spojila příjemně

s užitečným jejich návštěvou (která pak trvala po celou dobu našeho skotského pobytu). I my jsme strávili příjemné odpoledne na jejich zahradě. Odtud nás Frances odvezla k vlaku do Darlingtonu a tím jsme pak přicestovali do Edinburghu. Obdobně tomu bylo i při návratu: vlakem z Edinburghu do Darlingtonu, kde nás už Frances čekala, aby nás odvezla autem zpět do Ipswich.

A pokračovali jsme v návštěvách u Ivana. Viděli jsme jeho pokoj; ale protože bylo krásné počasí, většinou jsme se procházeli parkem a na něj navazujícím okrajem golfového hřiště; posedávali jsme tam na klidných a stinných lavičkách. A témat k diskusím neubývalo. Lze si je snadno představit.

Ověřili jsme si tak nescísněkrát, že Ivan stále vládne svým typickým intelektem a svou nepřebornou zásobou znalostí, zkušeností, vědomostí, sklonů, názorů, pocitů a citů, že jeho paměť je široká, hluboká a přesná. Ale že je nějak zvláštně – vnějškově – poznamenána životní pasivitou (na niž jsem u něho narazil už v roce 1969). Ta ho vedla k postupnému opuštění většiny aktivit, jež tvoří a tvarují obvyklý lidský život. Ivan byl existenčně – na základní úrovni cílů a potřeb – zajištěn britským státem. A on tuto sociálně-intelektuální úroveň přijal. Přiblížil se tak nejbliže ke svému pocitu bezpečnosti za cenu rezignace na úroveň vyšší, bohatší. Byla to objektivně škoda, ale on si tuto úroveň zvolil jako nejšťastnější. Zbyl mu totiž jediný svět, který pro něho měl smysl: svět poezie, který však byl bez hranic.

Vzpomínám si, že jsme mu navrhli, že mu v Brně zakoupíme a pošleme kapesní tranzistorový rádiový přijímač; byla to tehdy moderní aktualita. Přesvědčovali jsme ho, že mu výrazně obohatí jeho život, že si bude brát malé rádio s sebou na procházky, že si kdykoliv vyslechne čerstvé zprávy, hudbu či cokoliv jiného, podle nálady. Ivan o tomto návrhu chvíli uvažoval, a pak nám poděkoval a odmítl: „Já nechci. Musel bych stále myslet na to, že to budu muset zase vypnout; a to by mne příliš unavovalo.“ Působilo to na nás jako tlumivý efekt nějaké psychiatrické terapie, která ho neminula a byla směřována k diagnóze „paranoidní schizofrenie“. (Dnes vím, že tomu tak nebylo, jakkoliv takto formulovaná diagnóza nebyla – alespoň podle dnešního stavu psychiatrické nomenklatury – zcela správná: dnes by zněla „psychogenní porucha s bludy“. Kauzální terapie této choroby – ať už ji nazveme jakkoliv – je dosud vágní.) Kapesní bateriový rádiový přijímač jsme mu pak přece jen v Brně koupili a do Ipswich poslali. (O jeho osudech v Ivanových rukou jsme se nikdy nic nedoslechli.)

Samozřejmě jsem udělal sérii barevných fotografií, dokumentujících tyto naše procházky a naši náladu při nich. Na jedné lavičce na okraji golfového hřiště jsem pořídil magnetofonový záznam Ivanova hlasu – svého rozhovoru s Ivanem. Svůj magnetofon s nezbytným mikrofonem přinesla Frances. Já jsem ve funkci reportéra kladl Ivanovi otázky k jeho básnické tvorbě a jeho životu vůbec. Mým záměrem bylo vyprovokovat ho k co nejdelším odpovědím, ale příliš se mi to nedařilo. Ivan odpovídal zásadně co nejstručněji, pokud možno jen jedním slovem; sám další otázky neinicioval. O svém psaní mluvil zřejmě

s radostí, ale stručně. „Rozpovídal se“, když dvakrát opakoval větu: „Surrealismus není moje bible.“ Když přišla řeč na jeho makaronské básně, přeskakující z jazyka do jazyka, řekl k tomu: „Ono to ještě nebylo příliš dělaný, no tak to dělám.“ Rozhovor trval 23 minut a Ivan jej uzavřel slovy: „Všecky doma pěkně pozdravuji. Ivan.“ Magnetofonový pásek, též dárek od Frances, jsem pak v Brně zkopíroval pro rozhlasovou redaktorku Olgu Jeřábkovou a jejím prostřednictvím pro archiv literární redakce Československého rozhlasu Brno. Pokud vím, vybrané pasáže z něho užila v několika svých pořadech, které následovaly, mj. i pro zvukovou novoročenku brněnského rozhlasu 1998. O další kopii velice stál Martin Pluháček.

Od Frances jsme pak dostali několik ukázek Ivanova recentního díla: zmíněných linkovaných sešitů, Ivanem popsáných jeho „nekonečnou básní“, které od něj přinesla do svého archivu v popelnici. Ivan sám mně věnoval svůj právě dokončovaný rukopis své příští sbírky „Být s matkou“ (který pak roku 1979 vydal Josef Škvorecký ve svém nakladatelství Sixty-Eight Publishers v Torontu pod titulem „Stará bydlíště“, což je titul převzatý z jedné básně do rukopisu zařazené). Na titulní list rukopisu mně napsal věnování: „Milému Jendovi s mnoha vzpomínkami na naši rodinu.“ Byl to skutečně Ivanem vlastní rukou napsaný a obsahově koncipovaný rukopis, který Frances pro kanadské nakladatelství samozřejmě přepisovala na psacím stroji, který Ivanovi půjčila. Mnohé básně v té chvíli ještě nebyly přepsány, a protože jsem jejich jediný, originální rukopis nemohl ani nechtěl Ivanovi odvézt, seděl jsem několikrát u tohoto psacího stroje sám, přepsal je na něm pro sebe. A tak svazek, který jsem si přivezl domů, je směsí listů napsaných Ivanovou vlastní rukou a listů strojopisných. Co list, to báseň. A jedna z nich, krásná a teskná, napsaná (jak Ivan dole poznamenal) 2. 12. 1973, nese v rukopise pod titulem „Vánoce“ dedikaci „Hele a Jendovi Šmardovým“. Ve „Starých bydlíštích“ tato dedikace uvedena není. Zato báseň „Jendovi a Hele Šmardovým“, začínající veršem „Trošku psát česky znova“, tam zůstala.

Od Ivana jsem si přivezl domů také úkol pokusit se v některém státním nakladatelství v Praze zapátrat po neznámém rukopisu jeho třetí sbírky poezie pro děti „Brzy jazyk nazývati“. Zopakoval mně, že tyto básničky jsou vlastně veršovanou výukou gramaticky správného, jakkoliv nesnadného užívání samohlásek „i“, resp. „y“ po obojetných souhláskách; je to tedy sbírka určená mládeži školního věku. Jako příklad z ní zacitoval dvojverší:

„Tyhle břízky, ty mě mýlí,
myslím si, že jsou to víly.“

Konkrétním cílem mého pátrání pak bylo Státní nakladatelství dětské knihy v Praze. (Myslím, že jiná možnost ani nebyla.) Ale tam o Ivanově rukopisu už nikdo nevěděl; po únoru 1948 „se ztratil“. Je to škoda, Ivan byl zřejmě s tímto svým dílem dost spokojen.

Opakoval svůj dotaz z roku 1969, žije-li ještě Rajmund Habřina; ten stál kdysi v čele Jelínkova nakladatelství v Blansku, kde Ivan vydal svůj sešitek „Na kopané“.

A hlavně nám dal příležitost seznámit se s rukopisem své nově připravené sbírky anglické poezie „Return“; byla připsána Adolfu Kroupovi a začínala stejnojmennou básní.

Return

Brno, my native town, the friendly Czechs my nation.
St. „Peter’s and the park, where harots walk about,
so as it used to be. They’re near the railway station.
I close my book, we stop and I am getting out.

The smoke of Ithaca is very slowly rising,
the houses where I lived are very, very far.
The street of Masaryk, the churches maternising,
Brno, my native town, how beautiful you are...

Opět jedna z nespočetných variant vyjádření jeho stesku po domově.



Aristide Maillol, La Méditerranée, 1901

Ze současné medicíny

Pohled na frontální lobotomie po sedmdesáti letech – poučení z historie

JAN CHRASTINA, ZDENĚK NOVÁK

Úvod

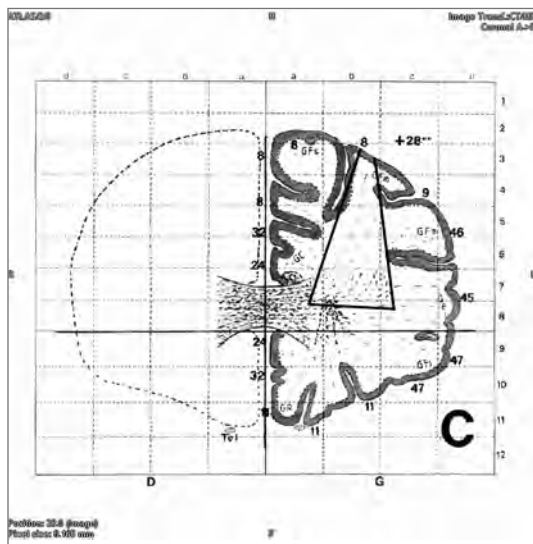
Lze soudit, že prvním výkonem, který by bylo možné označit za neurochirurgickou operaci, bylo ošetření otevřeného poranění mozku. Ovšem operační zákroky, které se v dobových zprávách a v beletrii populárních pramenech nazývají vypuštění zlého ducha, odstranění ďáblova vejce nebo vynětí kamene bláznovství, dnešními slovy primitivní neurochirurgické operace u nemocných s psychickými poruchami, se objevují již v počátcích medicínské historie. Jakkoliv je možné tyto výkony (většinou trepanace lebky), prováděné s minimální anestézií nebo zcela bez ní, považovat za primitivní a drastické, byly výrazem omezených možností tehdejší medicíny při odstraňování utrpení nemocných s duševními poruchami. Totéž je možné prohlásit i o léčebných postupech, které nastoupily v psychiatrii v první polovině minulého století. Jednalo se především o zavedení inzulinových kómat a o známější elektrošokovou terapii. V těchto postupech je nutné vidět především dobře míněnou snahu lékařů o nalezení medicínských prostředků k řešení situace nemocných v psychiatrických zařízeních při zcela nedostatečných dobových léčebných možnostech. A právě v tomto období vystoupil na světlo medicínské historie operační zákrok, který znamenal ve své době velkou naději – protěti bílé hmoty čelního mozkového laloku, frontální leukotomie, zpopularizovaný jako lobotomie. Díky další dramatické historii řada uměleckých děl i odborných publikací prezentuje lobotomii jako synonymum pro medicínské barbarství a exemplární příklad porušení práv nemocného, z něhož lobotomie vyrobí ve všech směrech poddajnou bytost neschopnou jakéhokoliv odporu. Tento simplifikovaný kritický pohled však ignoruje data, která naopak poukazovala na pozitivní výsledky lobotomie u určitého procenta nemocných, především ve srovnání s alternativou celoživotní ústavní terapie. Navíc, jak ukáže i další text, není možné při diskusi o provádění lobotomií ignorovat ani mimomedicínské vlivy, jako je tlak rodinných příslušníků nemocných na řešení stavu obtížně zvladatelného příbuzného s mnohdy ne zcela podloženou diagnózou duševní choroby nebo situace v přeplněných psychiatrických lůžkových zařízeních, vynucující si řešení.

První kroky směrem k lobotomiím

Vlastní sdělení je možné zahájit pohledem na konec 19. století. Roku 1888 ředitel švýcarského psychiatrického sanatoria G. Burckhardt provedl operaci mozku u šesti psychotických pacientů. U první nemocné se schizofrenií se snažil odstranit její sluchové halucinace chirurgickou resekcí části temenní a spánkové oblasti mozku spolu s korovým sluchovým centrem. U dalších pěti nemocných prořal nervové dráhy spojující čelní a temenní lalok mozku, aby utlumil agresivitu nemocných odpojením čelních laloků od toku podnětů z temenního laloku. Výsledkem výkonů prováděných v podmínkách psychiatrického sanatoria lékařem bez speciální chirurgické erudice byla dvě úmrtí a závažná neurologická postižení u pacientů, kteří výkony přežili. Burckhardtova snaha se setkala se zcela negativní odezvou nejen současníků. Přední psychiatr Kraepelin výkon označil za „pacifikaci nemocných odškrábáním kortexu“. Roku 1912 podrobili Burckhardtovy výkony tvrdé kritice dva petrohradští lékaři – přední ruský neurolog Vladimir Bechtěrev (po vyšetření J. V. Stalina se mu stala osudnou jeho věta „Prohlížel jsem jednoho suchorukého paranoika“) a jeho mladší spolupracovník, chirurg estonského původu Ludvig Puusepp. V palbě kritiky ovšem autoři opomenuli zmínit, že sám Puusepp roku 1910 u tří nemocných s psychiatrickým onemocněním provedl výkon, jehož podstatou bylo přerušení mozkové kůry mezi čelními a temenními laloky. Tyto operace velmi připomínaly Burckhardtovy výkony nejen principem, ale také špatnými výsledky. V historii operačních výkonů pro poruchy psychiky zanechal Puusepp ještě jednu stopu. Na konci 30. let 20. století se v turínské nemocnici podílel na založení centra, které významně ovlivnilo provádění neurochirurgických výkonů u nemocných s psychiatrickými onemocněními v Itálii.

Počátky historie frontální lobotomie

Za přelomové datum v historii chirurgické terapie duševních poruch je možné označit den 12. 11. 1935. Tehdy portugalský neurochirurg Almeida Lima provedl u 63leté ženy s těžkou involuční depresí operaci navrženou pozdějším nositelem Nobelovy ceny polyhistorem Egazem Monizem, který je také autorem termínu psychochirurgie. Principem výkonu bylo přerušení spojů čelního laloku s hlubokými strukturami mozku. Autoři operaci označili za leukotomii (protěti bílé hmoty – leukos – bílý z řečtiny) (obr. 1). Technika provedení se v průběhu historie vyvíjela. Původní způsob navržený Monizem a Limou spočíval v přímé injekci místního anestetika novokainu s adrenalinem do horní části bílé hmoty čelního laloku s cílem stažení mozkových cév, aby bylo sníženo riziko krvácení. Poté následovala lokální injekce alkoholu ke sklerotizaci nervové tkáně. Nevýhodou tohoto způsobu byl obtížně odhadnutelný



Obr. 1. Přibližný rozsah protěti bílé hmoty čelního laloku při původní Monizově operaci (autory upraveno z: Novák Z., Chrastina J. Historie chirurgických zákroků pro poruchy psychiky do r.1953. Česká a slovenská psychiatrie, Česká republika, 103, 4, od s. 184–189)

rozsah destrukce nervových drah. Proto autoři přešli k mechanickému protěti mozkové tkáně pomocí speciálního operačního nástroje – jehly s výsuvnou klíčkovou, což díky kalibraci nástroje umožňovalo provést výkon v definovaném rozsahu. Popsaný operační postup prošel v dalším období řadou modifikací. Roku 1937 se Lysterly pokusil snížit riziko krvácení tím, že operoval s využitím nosního zrcátka zavedeného do mozkové tkáně. Tato jednoduchá pomůcka umožňovala určitou kontrolu krvácejících cév. Jiní autoři se naopak snažili snížit riziko výkonu a zároveň rozšířit jeho rozsah zavedením speciálního plochého nástroje (leukotomu) připomínajícího nůž na krájení másla, který díky tupým „ostřím“ redukoval riziko porušení velké mozkové cévy.

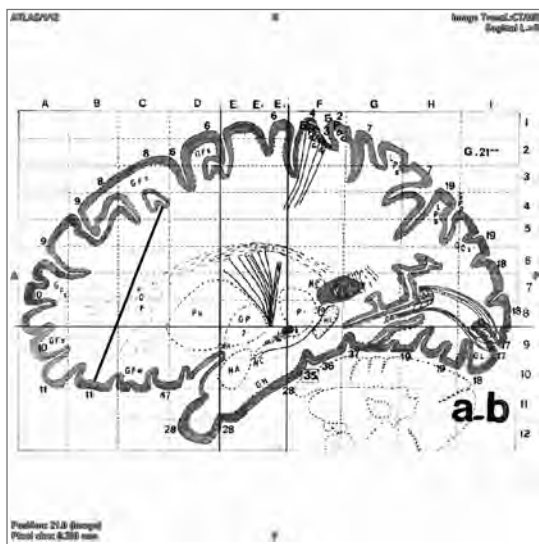
Úloha Waltera Freemana

Další vývoj nepochybně hluboce poznamenalo setkání Monize s americkým neurologem a psychiatrem Walterem Freemanem, ke kterému došlo roku 1935 na Second International Congress of Neurology v Londýně, tedy ještě před zmiňovanou premiérovou operací provedenou Monizem a Limou. Sám Freeman se později vyjádřil, že by se s největší pravděpodobností bez tohoto osudového setkání problematikou chirurgických výkonů v oblasti čelního laloku mozku nezabýval. Ovšem Freemanův zájem o možnosti chirurgické léčby psychiatric-

kých onemocnění nebyl vyvolán pouze tímto setkáním. Jako lékařský ředitel výzkumných laboratoří v Government Hospital for the Insane ve Washingtonu (od roku 1924) se zabýval problematikou určení patologickoanatomické podstaty psychiatrických onemocnění. Freeman byl také jedním z amerických průkopníků léčby psychiatrických onemocnění pomocí inzulinových komat a elektrošoků. Skutečností ovšem zůstává, že v květnu 1936 Freeman zahájil s Monizem intenzivní písemnou komunikaci. V dopisech uváděl, že i když o operacích mozku u nemocných s psychiatrickými onemocněními uvažoval již dříve, nyní „když mám vaši autoritu, očekávám, že půjdu dopředu“. Monizovu monografii s tematikou leukotomií v recenzi pro prestižní časopis *Archives of Neurology and Psychiatry* hodnotil jako „text, jehož důležitost může být jen stěží přeceněna“. I díky Monizovi Freeman opustil pátrání po změněné anatomické struktuře mozku jako příčině psychiatrických onemocnění. Akceptoval tezi, že problém spočívá v postižení vnitřních spojů mozku a může být tedy vyřešen protětinou těchto postižených okruhů. Není tedy překvapením, že již 14. 9. 1936 provedli právě Walter Freeman spolu s neurochirurgem Jamesem Wattsem první frontální leukotomii ve Spojených státech u ženy v domácnosti, trpící těžkými depresemi. Podobnou diagnózou trpěla řada dalších nemocných, později operovaných nejen ve Spojených státech. Za 2 měsíce po tomto datu již uváděli 20 operovaných nemocných a roku 1942 počet provedených leukotomií dosáhl 200. Od Freemana a Wattse pochází také již zmiňovaný mediálně známý termín lobotomie. Zlepšení stavu uváděli u 63 % nemocných, 23 % zůstalo stejných a u 14 % vedl výkon ke zhoršení stavu. Je nutné uvést, že k hodnocení stavu operovaných nemocných nebyly použity současné sofistikované hodnotící stupnice. Pro Freemana bylo především v dalším období důležité dosažení zklidnění nemocného. I když Freeman a Watts navazovali na Monize, jeho původní techniku zásadně modifikovali. Nejdůležitější změnou byl přesun cíle operace do oblasti spodiny čelního laloku mozku. I při nedostatečných možnostech zobrazení mozkových struktur a důležitých cév vstupujících do mozkové tkáně v blízkosti operované oblasti se snažili maximalizovat bezpečnost výkonu a definovat jeho rozsah. I když základem orientace v průběhu operace byla především chirurgova prostorová představivost, anatomický odhad (poloha malého křídla kosti klínové jako důležitého orientačního bodu byla zjišťována naslepo pomocí kanyly zavedené v mozkové tkáni) a zrak asistujícího lékaře – většinou neurologa nebo psychiatra (který z postavení za hlavou nemocného informoval chirurga o poloze operačního nástroje v horizontální rovině), autoři využívali kalibrované nástroje a jednoduché zaváděcí systémy. Navíc po provedeném výkonu do místa operace podávali kontrastní látku viditelnou při rentgenovém vyšetření a takto jednoduše získávali představu o rozsahu výkonu.

Lobotomie přes strop očnice (transorbitální lobotomie)

Po 10 letech od americké premiéry lobotomie se Freeman seznámil s technikou italských lékařů Fiambertiho a Dogliottiho. Fiamberti jako přístupovou cestu do nitrolebního prostoru k operaci čelního laloku mozku využíval stropu očnice, který naléhá na spodinu čelního laloku mozku. Dogliotti prováděl punkci mozkové komory rovněž přes strop očnice. Právě tyto poznatky vedly ke vzniku výkonu, který Freeman označil za transorbitální lobotomii. Budoucí operační nástroj – sekáček na led s nápisem Uline Ice Company, který snad zůstal i na později vyráběných lobotomech – Freeman převzal z vybavení vlastní kuchyně. Po testování na grapefruitech a anatomických preparátech přešel bez asistence neurochirurgického partnera k samostatným operacím. Při operaci nebyl nutný kožní řez. Operatér pouze nemocnému zvedl horní oční víčko, umístil konec operačního nástroje (označovaného jako orbitoklast nebo leukotom) pod víčko a nástroj nasměroval proti stropu očnice ve směru rovnoběžném s hřbetem nosu s lehkým úklonem směrem ke středočárové rovině mozku (obr. 2). Po poklepu kladívkem operační nástroj prorazil strop očnice a byl poté zaveden asi 5 cm hluboko do mozkové tkáně. Následně operatér pohyby nástroje v různých směrech přerušil nervové dráhy spojující koru čelního laloku s tha-



Obr.2. Směr zavedení operačního nástroje a rozsah výkonu při operačním výkonu přes strop očnice (autory upraveno z: Novák Z., Chrastina J. Historie chirurgických zákroků pro poruchy psychiky do r.1953. Česká a slovenská psychiatrie, Česká republika, 103, 4, od s. 184–189)

lamem. Výkon byl obvykle prováděn oboustranně. Tato operace podle Freemana nevyžadovala neurochirurga a mohla být provedena i mimo operační sály. Krátkodobé anestezie bylo dosahováno pouze elektrošokem. Proto mohl být výkon prováděn i v psychiatrických zařízeních, kde byly k dispozici přístroje pro elektrošokovou terapii. Svého neurochirurgického partnera Wattse Freeman o prováděných výkonech informoval až poté, co samostatně operoval 10 nemocných. Otřesený Watts roku 1947 spolupráci s Freemanem ukončil. Cílem Freemana byla maximální simplifikace výkonu, aby mohl být vyňat z kompetence neurochirurga a mohl být prováděn lékařským personálem v lůžkových psychiatrických zařízeních nebo dokonce jako ambulantní zákrok v ordinaci lékaře, mimo operační sály. Freemanova mediální a komunikační zdatnost vedla k popularizaci lobotomie jako všeléku duševních poruch a jejímu rozšíření nejen po celém území Spojených států. Indikační spektrum zahrnovalo psychiatrická onemocnění od neurózy přes psychózu po poruchy chování mladistvých a kriminalitu. Výkony byly velmi často prováděny u depresivních žen v domácnosti a obtížně zvládatelných adolescentů. Freeman sám provedl celkem 3 439 lobotomií v 55 psychiatrických ústavech v celkem 23 státech USA. Z tohoto počtu bylo 2 500 lobotomií provedeno přes strop očníce. Ani objev tlumivých účinků solí lithia a vývoj nových léků pro terapii psychiatrických onemocnění (neuroleptik) nevedl Freemana k redukci počtu prováděných výkonů. Podle jeho názoru farmakologická terapie psychiatrických onemocnění představovala pouze dočasné řešení potíží nemocného. Roku 1964 prezentoval svoji představu o další simplifikaci operace, když uvažoval o injekci horké vody do hloubky čelních laloků.

Poslední transorbitální lobotomii Freeman provedl v únoru roku 1967. Zde šlo již o třetí výkon u dlouhodobě léčené nemocné, což podobně jako první operovaná pacientka byla depresivní žena v domácnosti. Při operačním výkonu došlo ke smrtelnému krvácení z porušené přední mozkové tepny. I když se v žádném případě nejednalo o ojedinělou komplikaci, v tomto případě bylo jejím výsledkem zrušení Freemanovy licence. Po ukončení operační činnosti se Freeman věnoval především sběru dat od dříve operovaných nemocných, aby zvrátil negativní představy o výsledcích lobotomií. S vědomím určitého zjednodušení je možné prohlásit, že i když Freeman chtěl otevřít cestu k chirurgické terapii psychiatrických onemocnění, důsledky jeho operační činnosti se staly překážkou, která je aktuální i nyní s odstupem 40 let po jeho smrti.

Cílem tohoto článku ovšem není jednostranná negace práce a osobnosti doktora Freemana. Z literárně zpracovaných vzpomínek bývalého Freemanova pacienta (kniha Dullyho a Fleminga „My lobotomy“) Freeman nevystupuje jako nesympatický člověk. I jiné prameny prokazují Freemanův reálný zájem o osudy operovaných nemocných. Stejně tak nelze přehlédnout jeho snahu o identifikaci fyziologické podstaty duševních chorob. Freeman byl spolužadatelem a v letech 1946–1947 prezidentem prestižní společnosti American

Board of Psychiatry and Neurology a aktivním členem American Psychiatric Association. Jeho život nepochybně poznamenaly těžké osobní tragédie.

Jeho syn se ve věku jedenácti let utopil při kempování v Yosemitech po nešťastném pádu do vodopádu. Manželka měla závažné problémy s konzumací alkoholu. Lze tedy pochopit jeho potíže s nespavostí a popisovaný abusivní narotik – barbiturátů. Úvahy o patologické citlivosti vedené snahou vyrovnat se svým předkům – úspěšným lékařem (dědeček dr. Keen – první operace tumoru mozku ve Spojených státech) však stojí už na hranici bulváru.

Vrchol a ústup lobotomií

Roční počet lobotomií provedených ve Spojených státech dosáhl vrcholu v roce 1949, tedy současně s udělením Nobelovy ceny Egazu Monizovi právě za operace čelního laloku mozku u nemocných s psychiatrickými onemocněními. V tomto roce dosáhl celkový počet provedených výkonů neuvěřitelného čísla 5 074. V průběhu historie bylo ve Spojených státech provedeno 40 000 lobotomií a ve Velké Británii 17 000. I když počet lobotomií provedených ve Finsku, Norsku a Švédsku (celkem 9 300) je v absolutních číslech nižší než britské nebo americké počty, při přepočtu na počet obyvatel tyto skandinávské státy 2,5 násobně převyšují USA. V Dánsku bylo lobotomováno 4 500 pacientů, především mladých žen s psychickými poruchami a mentálně retardovaných dětí. Podobně byly i v Japonsku lobotomie prováděny i u dětí s poruchami chování nebo špatným prospěchem. Ovšem v tomto období vrcholu lobotomií se již také objevují zprávy o nežádoucích účincích zákroku a také nové léky pro nemocné s poruchami psychiky, označované jako neuroleptika (jako první roku 1952 chlorpromazin).

Na tomto místě je vhodné polemizovat s častou představou, že výsledkem lobotomie byl vždy nemocný neschopný řeči nebo základních myšlenkových pochodů, bez kontroly vegetativních funkcí. U většiny nemocných po lobotomii dominovala porucha porozumění složitějším informacím a byla narušena schopnost plánování. Okolí nemocného vnímalo také poruchy sociální adaptability, odbrzděnost a různý stupeň postižení emocionality nemocného až úplnou oploštělost emocí. Odtud pochází také přirovnání nemocných po provedených lobotomiích k obětem karibských rituálů – zombie. Jiným rysem byla neschopnost strachu a úzkosti v situacích, kdy jsou tyto reakce adekvátní. Události, které vedly k zákazu psychochirurgických operací v bývalém Sovětském svazu, jsou dokumentovány díky stenografickému záznamu zvláštního zasedání předsednictva Vědecké lékařské rady SSSR. Vlastnímu zákazu předcházela článek v celostátním deníku Pravda v sekci „dopisy redakci“ s anotací „proti jedné pseudovědecké léčebné metodě“. Dopis, který podepsali dva provinční lékaři, označil leukotomii za „příklad impotence buržoazní medicíny“. Následující den poté, co ministerstvo zdravotnictví tento článek obdrželo, bylo svoláno speciální

zasedání předsednictva Vědecké lékařské rady. Zmíněný stenografický záznam z tohoto zasedání, nalezený ve Státním archivu Ruské federace, ukazuje argumenty proponentů a kritiků psychochirurgie a je z něj patrný protizápadní a antisemitský charakter diskuse. Obhájci operace prezentovali leukotomii jako metodu poslední volby, která je obhajitelná díky rostoucímu počtu chronických pacientů bez možnosti jiné terapie. Kritikové v duchu zpolitizovaných argumentů srovnávali výsledky leukotomie s „idejemi amerických imperialistů, kteří vytvářejí roboty“. Tehdejší přední psychiatr a kritik leukotomie Vasilij Giljarovskij uvedl: „Předpokládá se, že protěti bílé hmoty čelních laloků narušuje jejich spojení s thalamem a vylučuje možnost přijímání stimulů, které vedou k jejich iritaci a celkově k narušení mentálních funkcí. Toto vysvětlení je mechanistické a vrací se k omezené koncepci lokalizačních charakteristik mozkových funkcí, jak je vnímána psychiatry v Americe, odkud k nám byla lobotomie importována.“ Závěrem jednání bylo, že „výkon je v rozporu s principy humanity“, „lobotomie změnila nemocného člověka v idiota“ a že operace „odporuje Pavlovově fyziologické teorii“. Vlastní zákaz byl vyhlášen zvláštní vyhláškou ministerstva zdravotnictví z 9. 12. 1950. Po oficiální publikaci zákazu lobotomií bylo několik předních psychiatrů a neurochirurgů propuštěno ze zaměstnání právě pod záminkou provádění lobotomií. V širším historickém kontextu tyto události předcházejí známější aféře bílých pláštů, kdy bylo na základě udání zatčeno několik lékařů ošetřujících nejvyšší sovětské představitele. Ovšem další seriózní informace o pozadí zákazu lobotomií v SSSR především z pohledu jejich možného zneužívání u politických oponentů jsou nezískatelné. Přední český neurochirurg a znalec historie neurochirurgie prof. Vladimír Beneš sen. kromě zpolitizovaných sporů uvádí i jiné, medicínské důvody zákazu leukotomií v SSSR. Jednalo se především o skutečně vysokou úmrtnost po zákrocích a rozsáhlá ložiska krvácení v operovaných čelních lalocích mozku prokázaná v patologicko-anatomických nálezech. V podobném období jako v SSSR byla lobotomie zakázána například v bývalé Jugoslávii, Německu, Japonsku a některých amerických státech. Konec systematického provádění lobotomií je možné časově zařadit do období časných 70. let, ale i zde byly výjimky. Jako příklad je možné uvést Francii, kde bylo ještě v letech 1980–1986 provedeno 32 lobotomií.

Nejznámější nemocní po lobotomiích

Snad nejznámější lobotomovanou nemocnou (vedle literárního a filmového Randla P. McMurphyho v knize K. Keseyho *Výhod'me ho z kola ven* a snad známějšího filmového přepisů *Přelet nad kukaččím hnízdem* Miloše Formana) byla sestra budoucího prezidenta Spojených států Johna Fitzgeralda Kennedyho a senátora Roberta Kennedyho Rose Marie (Rosemary) Kennedyová. V době přechodu z mateřské školy na první stupeň školy základní byla podle tehdejších

zákonů platných ve státě Massachussets podrobena testu inteligence, při kterém dvakrát neuspěla. Její IQ se údajně pohybovalo mezi 60 a 70 body. O příčině postižení je možné pouze spekulovat. Zmiňuje se nedostatek kyslíku v krvi při porodu díky chybě porodní asistentky a hovoří se i o možném vlivu příbuzenského vztahu v rodině. Na druhé straně záznamy z Rosemaryina deníku vytvářejí obraz mladé dívky, jejímiž zájmy byly návštěvy divadelních představení, tanečních party, zkoušky šatů a podobné společenské akce. V době služby jejího otce jako velvyslance ve Velké Británii byla schopna zvládnout i tak společensky složitou akci, jako je představení anglickému králi Jiřímu VI. Na druhé straně se u ní v době dospívání stále častěji objevovaly prudké zvraty nálady a násilné výbuchy. Příčinou mohla být i skutečnost, že pro ni bylo nemožné udržovat krok s dalšími vysoce vzdělanými sourozenci. Problémy přinášely i její opakované útky ze vzdělávacích institucí. Roku 1941 otec Rosemary Joseph P. Kennedy rozhodl o provedení lobotomie. Rosemary bylo tehdy 23 let. Matka byla o operaci informována až po jejím provedení. Vlastní výkon prováděl neurochirurg Watts za supervize dr. Freemana. Nejednalo se tedy o výkon přes strop očníce, který Watts odmítal. Způsob provedení spíše připomínal původní Monizovu techniku s využitím mechanického nástroje. I když zákrok nebyl dle Wattsova popisu příliš rozsáhlý, bylo výsledkem výkonu těžké psychické a mentální poškození operované nemocné. Ovšem Rosemary Kennedyová v tomto stavu žila v azylovém zařízení až do roku 2005. Přežila tedy nejen svého otce, ale také oba své zavražděné bratry (John Fitzgerald Kennedy r. 1963 v Dallasu a Robert Kennedy r. 1968 v Los Angeles).

Pozornost zasluhuje také literárně ztvárněný autobiografický příběh Howarda Dullyho, kterému byla roku 1960 provedena lobotomie ve věku 12 let. Jednalo se o vitálního, energického chlapce, s určitými problémy ve školní docházce díky neklidné povaze, čili o stav, který bychom v současné době mohli označit za lehkou mozkovou dysfunkci nebo hyperaktivitu. Po úmrtí matky na onkologické onemocnění byl vychováván pro pracovní zaneprázdnění svého otce nevlastní matkou. Nevlastní matka však výchovné problémy a především svůj negativní vztah k nevlastnímu synovi řešila odesláním Howarda do školy pro mentálně postižené děti. S chlapcem opakovaně navštěvovala různé psychiatry, kde poukazovala na údajně nevládatelnou chlapcovu povahu. Mimo jiné navštívila také Waltera Freemana, který ne zcela šťastně zmínil také alternativu lobotomie pro předpokládanou diagnózu schizofrenie. Po několika měsících dokázala nevlastní matka Freemana přesvědčit, že hoch je díky psychiatrickému onemocnění zcela nevládatelný, a výkon skutečně byl proveden. Na tomto místě bez komentáře citujeme autory přeložený výrok zakladatele kybernetiky Norberta Wienera z roku 1948 v díle *The Control and Communication in the Animal and the Machine*: „Prefrontální lobotomie mívala nedávno určitou oblibu, pravděpodobně ne nespojenou se skutečností, že usnadňuje ústavní opatrovnickou péči u mnoha nemocných. Dovolte mi na tomto

místě pokračovat poznámkou, že jejich zabít by činilo ústavní ošetřování ještě snazší.“

Jak bylo možné očekávat, po výkonu se vztah nevlastní matky k Howardovi nezměnil a hoch skončil jako mladistvý delikvent na ulici. Je až neuvěřitelné, že si Howard Dully dokázal po závažném operačním výkonu, při nulové rodinné podpoře a bez rodičovského vzoru svůj život uspořádat a zařadit se do společnosti na zodpovědném místě instruktora řidičů autobusů. Roku 2005 (tedy 45 let po provedené operaci) byl ve věku 57 let Howard Dully osloven stanicí NPR, aby vystoupil v pořadu *All Things Considered*, zaměřeném právě na lidi, kteří byli podobeni lobotomii. Tento program umožnil Howardovi Dullymu nahlédnout do lékařských záznamů vedených W. Freemanem. Podařilo se mu vypátrat svůj kompletní záznam včetně otřesné peroperační fotografie sebe sama s operačním nástrojem zavedeným v čelním laloku mozku a s typickými pooperačními otoky a prokrvácením očních víček. Snad ještě otřesnější mohla být pro něj možnost přečíst si sdělení jeho nevlastní matky, která vedla dr. Freemana k provedení lobotomie. Kromě rozhovorů s dalšími nemocnými bylo součástí pořadu také interview se synem dr. Freemana. Je pochopitelné, že pořad dosáhl jedné z historicky nejvyšších hodnot sledovanosti. Jak již zmíněno, svůj životní příběh Howard Dully pak ve spolupráci se spisovatelem Charlesem Flemिंगem ztvárnil v knižní podobě.

Je pochopitelné, že se problematika lobotomie a jejích důsledků stala tematikou dalších literárních a filmových děl. V již zmíněném literárním díle a následném filmovém zpracování Ken Kesey a Miloš Forman popisují lobotomii a elektrošokovou terapii jako stupně trestu pro problematické jedince, vedoucí k různému stupni destrukce nezávislé osobnosti. S lobotomií provedenou u své starší sestry Rose s trvalými následky se americký básník Tennessee Williams vyrovnává ve hře *Suddenly, Last Summer*. Těžké následky provedené lobotomie u blízké bytosti mohly být jednou z příčin, která vedla k jeho alkoholismu. Film *Frances* z roku 1982 popisuje ne zcela podloženou domněnku o provedení transorbitální lobotomie u herečky Frances Farmerové právě Walterem Freemanem. Podobně nejsou podloženy úvahy o provedení lobotomie u maďarského kardinála Mindszentyho, souzeného koncem 40. let v rámci politických procesů v Maďarsku. Tyto dohady byly publikovány v americkém tisku po jeho neočekávaném přiznání v průběhu procesu. Ani změna jeho vzhledu na fotografiích z průběhu procesu možnost provedení lobotomie nepotvrzuje, protože fotograficky zachycený bezútešný, ztrhaný a zděšený výraz neodpovídá v žádném případě citové otupělosti a apatii po provedené lobotomii. Příčinou vzniku těchto úvah může být časová souvislost s kontroverzními zprávami o použití technik pro indoktrinaci a politickou manipulaci u zajatců z řad vojsk OSN v období korejské války, známých jako *brainwashing* (poprvé použito v novém článku roku 1950 novinářem a spolupracovníkem CIA Edwardem Hunterem).

Aktuální pohledy

Koncept protěti drah spojujících čelní lalok mozku s jeho hlubokými strukturami vycházel z limitovaných dobových poznatků o funkci mozku, prakticky nulových možnostech zobrazení mozkových struktur a minimálních léčebných možností u nemocných s duševními poruchami. Vlastní operační technika rovněž vycházela z dobových možností a individuální invence jednotlivých chirurgů s jejich vlastní filozofií a zkušenostmi. Je zřejmá snaha o precizní provedení operace a redukci rizika komplikací, ale na druhé straně také o maximální simplifikaci operačního výkonu. Oba tyto pohledy jsou v jedné osobě reprezentovány dr. Walterem Freemanem. Ovšem extrémní nárůst provedených výkonů až epidemie frontálních lobotomií není pouze zásluhou mediálních schopností dr. Freemana nebo jiných lékařů provádějících výkony nebo odpovědných za jejich indikaci. Je nutné vidět také stav společnosti a jejich vedoucích představitelů, kteří byli konfrontováni s problémy přeplněných psychiatrických zařízení. Není možné pochybovat o tom, že postoj rodinných příslušníků byl v naprosté většině veden snahou o hledání pomoci jejich postiženým blízkým. Jak však ukazuje výše dokumentovaný případ Howarda Dullyho, motivy mohly být někdy zcela odlišné. Dopad dobového životního stylu je možné ilustrovat častým zastoupením žen v domácnosti s depresivními poruchami v souborech operovaných nemocných (mimo jiné i první a poslední nemocná operovaná dr. Freemanem).

Právě závažné nežádoucí účinky výkonu vedly k posunu ve filozofii chirurgické léčby psychiatrických onemocnění, které překonávaly úroveň technických vylepšení. Na tomto místě je vhodné uvést dva příklady. Jedním z nich jsou práce doktora Fultona, který necílené lobotomie obtížně definovatelného rozsahu nahrazuje přesně cílenými resekcemi definovaných částí mozkové kůry po otevření lebky. Dalším příkladem je revoluce v neurochirurgickém oboru, k níž došlo po zavedení stereotaktické funkční techniky. Podstatou stereotaktické techniky je určení přesné polohy cílové struktury v prostoru ve vztahu k rámu upevněnému na hlavě nemocného a přesné zavedení operačního nástroje do takto určené cílové struktury. Kromě vytváření přesně umístěných lézí umožňuje stereotaktická technika také zavádění stimulačních elektrod do definovaných oblastí mozku.

I v současnosti je použití neurochirurgických metod u nemocných s psychiatrickými onemocněními kontroverzním tématem. Neurochirurgické operační výkony jsou v současnosti v evropských zemích a Spojených státech prováděny jen u zcela omezeného počtu nemocných s jinak neovlivnitelnými psychiatrickými onemocněními. Operační výkony využívají stereotaktické techniky a spočívají v zavádění elektrod k trvalé stimulaci mozkových struktur nebo vytváření lézí přesně určených mozkových struktur. K těmto výkonům jsou indikováni především nemocní s těžkou depresí a obsedantně kompulzivní poru-

chou (nutkavé myšlenky nebo činy nemocného, které výrazně ovlivňují jeho kvalitu života nebo ohrožují jeho okolí), nereagující na dostupnou moderní terapii. Možné využití uvedených výkonů u nemocných s drogovou závislostí není v současnosti akceptováno a dokonce i ministerstvo zdravotnictví Číny klinické užití psychochirurgických výkonů u narkomanů roku 2004 zakázalo. Primárním postupem u drogových závislostí nadále zůstává jejich prevence v podobě společenských a trestněprávních opatření, o jejichž dostatečnosti a adekvátnosti v současné době je možné vést rozsáhlé polemiky.

Možnost zneužití vědeckého poznatku prostupuje historií nejen medicíny, ale bohužel se jen na tuto historii neomezuje. Toto není překonáno ani v současném pohledu na chirurgické výkony u nemocných s psychiatrickými onemocněními. Příkladem jsou data, která znovu poukazují na hrozbu nové epidemie neurochirurgických výkonů u nemocných s psychiatrickými onemocněními, srovnatelnou s masovým prováděním lobotomií ve 40. letech. Jedná se o neuvěřitelné počty těchto výkonů uváděné v datech z některých čínských nemocnic. Podle listu Wall Street Journal z roku 2007 bylo například od roku 2004 v Nanjingu provedeno více než 1 000 stereotaktických výkonů s cílem ovlivnění psychiky, nejčastěji pro schizofrenii, depresi a epilepsii. V centru v Shenyangu dosahuje počet podobných výkonů provedených od roku 2001 dokonce počtu 2 000. Popis výsledků se omezuje na konstatování, že zlepšení je téměř u všech nemocných. V komentáři k uvedeným datům prezident americké společnosti pro stereotaktickou a funkční neurochirurgii M. Schulder prohlásil: „To vše zcela přesahuje pravidla. I kdyby jich operoval 10, bylo by to velmi kontroverzní. Nikde v USA není (ablační výkon) prováděn pro schizofrenii.“

Zákony a regulační opatření nepředstavují v žádném případě bezpečnou bariéru. Naopak společenská atmosféra se svou snahou o rychlé a účinné řešení obtížných problémů si ve svém důsledku možnost zkratového využití nových poznatků přímo vynucuje. Je nutné podtrhnout i odpovědnost médií, schopných glorifikovat techniku, jejíž výsledky jsou minimálně rozporné, nebo naopak zlikvidovat nadějnou cestu, která ze zjednodušeného pohledu od novinářského stolu vypadá nejednoznačně. Neexistuje univerzální řešení, ale jednou z cest je i poznání historie s odpovědnou prezentací jejich stinných i světlých stránek.

Literatura u autorů.

Genové patenty

MARIE ZOBANÍKOVÁ, DARINA ČEJKOVÁ

V jednom z dílů známého sci-fi seriálu jedna z hrdinek odmítla podepsat slib mlčenlivosti vládě, protože nechtěla podporovat systém, který umožnil patentování sekvence celé pětiny lidských genů.

Možná si většina lidí řekla, že tvůrci seriálu si i tuto informaci (stejně jako zbytek seriálu) vymysleli anebo jen přeháněli. Jenže pod patentovou ochranou je skutečně více než 20 % lidského genomu. Jak k tomu vlastně došlo? Je to již deset let od doby, kdy byla v dubnu roku 2003 oznámena konečná sekvence lidského genomu. S vlastními úvahami o uskutečnění sekvenování lidského genomu se začalo koncem osmdesátých let. Projekt byl spuštěn v roce 1990 s cílem získat celou sekvenci genomu v roce 2005. Na počátku tohoto projektu byly ještě metody sekvenace DNA pomalé a drahé, a tak se splnění cílů do uvedeného data u projektu takového rozměru jevílo příliš optimistickým. Ve Spojených státech amerických nastartoval projekt lidského genomu nositel Nobelovy ceny za objev struktury DNA James D. Watson. Kvůli sporu o patentování genů však Watson rezignoval a vedení se v roce 1993 ujal Francis S. Collins. Tehdy ještě nikdo přesně nevěděl, jak zásadně ovlivní medicínu odhalení sekvence lidského genomu a jak důležité je zabránit patentování genových sekvencí.

Hlavním důvodem, proč patenty vznikaly bylo, aby vynález a jeho šíření nebylo omezeno tajemstvím a nedošlo ke ztrátě vynálezu v případě úmrtí vynálezce. Zároveň získal vynálezce výlučná práva k výrobě a používání vynálezu. Takový vynález nevznikl přes noc a jeho tvůrce má právo na svou odměnu. Jiná situace nastane v případě patentování relativně triviálního nápadu. Takových nápadů může snadno vzniknout velká spousta a velké množství patentů v daném oboru místo aby obor umožnilo rozvíjet, tak jej spíše brzdí. Patenty obecně se v EU udělují na vynálezy, které jsou nové, neobyčejné, jsou výsledkem vynálezce činnosti a jsou průmyslově využitelné. **Patentovat lze** nejen nové výrobky a technologie, ale i chemicky vyrobené látky, léčiva, průmyslové produkční mikroorganismy, buněčné linie, jakož i biotechnologické postupy a produkty získané jejich pomocí. **Patentovat naopak nelze** objevy (např. objev nového druhu želvy), vědecké teorie nebo matematické metody, estetické tvůrby, plány, pravidla a způsoby vykonávání duševní činnosti, programy pro počítače, nové odrůdy rostlin a plemena zvířat ani biologické procesy na získání nových odrůd rostlin, nebo plemen zvířat jakými jsou křížení nebo selekce. Dále například způsoby chirurgického nebo terapeutického léčení lidského nebo zvířecího těla a diagnostické metody používané na lidském nebo zvířecím těle se nepovažují za průmyslově využitelné vynálezy. Toto ustanovení se však ne-

vztahuje na výrobky, zejména látky nebo směsi, které se při těchto způsobech používají. Patentovat pak také nelze lidské tělo, jakož i prostý objev některého z jeho prvků včetně genových sekvencí nebo části genové sekvence.

Na druhou stranu prvek, který je od lidského těla izolovaný nebo byl získán technickým procesem, včetně genové sekvence nebo části genové sekvence, může představovat patentovatelný vynález.

Patent platí v dané zemi či v EU po dobu 20 let od podání přihlášky. Jeho základní účinek spočívá v tom, že bez souhlasu majitele patentu jej nikdo v příslušném státě nesmí využívat, prodávat anebo importovat produkty, které vznikly díky využití patentu v zemi, kde patent neplatí. Souhlas k využití patentu se uděluje licenční smlouvou. Patent lze rovněž prodat. V případě porušení patentu je založena plná občanskoprávní a trestní odpovědnost.

Různé země světa mají odlišné patentové zákony. Například v USA a Japonsku lze patentovat software nebo embryonální kmenové buňky, což v Evropské unii není možné. Nicméně v rozporu s Evropskou patentovou úmluvou Evropský patentový úřad softwarové patenty uděloval. Problém patentů není v tom, že by se někdo pokoušel patentovat program jako je například Microsoft Word nebo hotový diagnostický kit, ale že je snaha patentovat triviální věci, např. jednoduchý softwarový algoritmus nebo jednoduchou genovou sekvenci.

Navíc přirozenou snahou přihlašovatele patentu je formulovat patentový nárok co nejobecněji. Formulace patentových nároků proto bývají velmi obsáhlé a velmi těžko srozumitelné. Pod záplavou odborných termínů se tak může skrývat triviální nebo dávno využívaná myšlenka. Patentové úřady samy nemají motivaci pochybné patentové přihlášky zamítnout.

Genový patent je patent na specifickou sekvenci izolovaného genu, na její chemické složení, způsob získávání nebo používání této sekvence. Patentovány mohou být pouze sekvence izolovaných genů se známou funkcí. Patentována může být přírodní sekvence genu využívaná pro diagnostické účely nebo modifikovaná přírodní genová sekvence (například přidáním promotoru). Stejná genová sekvence může být patentována několika způsoby, např. jako gen, jako expresní sekvenční značka a jako místo polymorfizmu. Země Evropské unie schválily patentování genů až v roce 1998. Genetické testy však lze patentovat, aniž by bylo nutné mít zároveň patentovaný příslušný gen.

Genové patenty patří do podskupiny biologických patentů. V USA má patentování chemických sloučenin získaných z člověka již více než stoletou historií. Jako první byla takto 20. března 1906 patentována purifikovaná forma adrenalinu. Platnost patentu byla napadena, nicméně se za ni postavil soudce Learned Hand svým argumentem, že purifikované chemické látky jsou užitečnější než původní přírodní látky.

Prvním patentovaným živým organismem pak byla v roce 1972 geneticky modifikovaná Chakrabartyova bakterie, schopná rozkládat ropu v ropných skvrnách. I platnost tohoto patentu byla napadena. Podle organizace *Peoples*

Business Commision a Jeremyho Rifkina nebylo úmyslem Kongresu Spojených států amerických nechat patentovat živé organismy, ať už geneticky modifikované nebo ne (*Amicus Curiae Brief of the People's Business Commission*). Tvrdili také, že podpora technologie genového inženýrství není ve veřejném zájmu, a proto by neměla být podporována ekonomická motivace biotechnologických firem udělováním potencionálně lukrativních patentů na živé organismy. V soudním procesu *Diamond versus Chakrabarty* nejvyšší soud v roce 1980 většinou pět ku čtyřem potvrdil platnost patentu. Podle výroku soudu byla DNA Chakrabartyovy bakterie upravena člověkem s využitím genetického inženýrství, a proto byla patentovatelná. Právě potvrzení tohoto patentu umožnilo rozvoj zákonné ochrany vynálezů spadajících do oboru biotechnologie a tak rozvoj tohoto oboru na úroveň průmyslového odvětví. Zároveň však soud odmítl kompetenci zkoumat etické argumenty týkající se genetického inženýrství a řešení tohoto tématu doporučil přesunout na Kongres a prezidenta.

Ačkoli samotný patent na Chakrabartyovu bakterii nebyl z ekonomického hlediska významný, soudní proces *Diamond versus Chakrabarty* byl sledován a ovlivňován organizacemi využívajícími genetické inženýrství s podanými patenty, jejichž vyřizování bylo kvůli tomuto procesu pozastaveno. Týkalo se to také patentů pro rekombinantní lidský růstový hormon. Rekombinantní lidský růstový hormon byl jedním z prvních léků, který byl vytvořen díky biotechnologickým metodám. První patent vztahující se k této látce podala v roce 1978 Kalifornská univerzita a patentována byla sekvence cDNA, která nesla genetickou informaci pro lidský růstový hormon. Patent na samotnou produkci rekombinantního růstového hormonu v geneticky modifikovaných bakteriích pak získala firma Genentech. Ačkoliv Genentech tvrdil, že k přípravě hormonu použili vlastní DNA, traduje se příběh, že zaměstnanci Genentechu, původně vědci pracující pro Kalifornskou univerzitu, ukradli cDNA z univerzity v noci 31. prosince. Patentovaný ukradený gen se pak stal předmětem soudního sporu mezi Kalifornskou univerzitou a firmou Genentech. Soudní spor zahájila Kalifornská univerzita v roce 1990 a byl vyřešen až v roce 2002, kdy Genentech souhlasil s vyplacením náhrad v hodnotě 150 milionů dolarů a příspěvkem 50 milionů dolarů na postavení výzkumné budovy biologických věd v novém univerzitním kampusu.

Slova jednoho z žurnalistů sledujících tyto soudní procesy: „První kolo právní bitvy týkající se patentových práv je u konce. Detaily těchto sporů však ilustrují, jak představa možných velkých zisků z výzkumů molekulární biologie může korumpovat základní výzkum ať už v komerčních výzkumných centrech nebo na univerzitách.“ Tyto soudní procesy však byly jen předehrou k širší politické debatě týkající se patentování lidských genových sekvencí.

Ale vraťme se k sekvenaci lidského genomu. Důležitým rozhodnutím skupin podílejících se na sekvenování lidské DNA bylo zpřístupňovat sekvenci každých 24 hodin na internetu a nedopustit její utajování nebo patentování, a dokonce ani

nečekat na publikování ve vědeckém časopise. Cílem bylo zpřístupnit sekvenci DNA jak pro výzkum, tak pro užití, pro co největší užitek pro lidskou společnost. Došlo však k významnému zvratu. V květnu roku 1998 vědec John Craig Venter za podpory biotechnologické firmy Applera oznámil zahájení soukromého projektu na přečtení celé lidské genomové sekvence. Obchodním plánem jeho společnosti Celera bylo patentovat získané sekvence genů a z výnosů platit peníze investorům, dále také zavést poplatky za poskytnutí sekvenačních dat. Zatímco výsledky veřejného projektu byly pravidelně zveřejňovány, výsledky Celery nebyly přístupné. Nakonec se však ukázalo, že více než polovina projektu Celery byla převzata z veřejného projektu. Dostupností úplné sekvence DNA se stal obchodní plán společnosti Celera neživotaschopným, společnost změnila zaměření a stala se z ní diagnostická společnost. I přesto je pod zákonnou ochranou více než 20 % lidského genomu, tj. asi 3 000 až 5 000 genů. Znamená to tedy, že při studiu každého jednotlivého lidského genomu musí vědec vyjmout z analýzy všechny patentované geny? Vůbec ne, genové patenty se týkají genů, které byly izolovány v celé své délce. A takové úseky DNA je nemožné získat za použití celogenomových sekvenačních technik. Navíc většina patentů základní výzkum nemezuje, protože licenční poplatky mají jen symbolickou hodnotu.

Výjimku tvoří například patenty na geny BRCA1 a BRCA2. Určité mutace v těchto genech predisponují jedince k onemocnění rakovinou prsu, nádoru vaječníků a prostaty. Sekvenci těchto genů a jejich diagnostické testování spolu s určováním náchylnosti k onemocnění a metody pro přípravu léků využívající izolované sekvence DNA si nechala patentovat společnost Myriad Genetics v roce 1994 a 1995. O genech BRCA1/2 již vzniklo tisíce publikací a většina vědců se necítí patentem omezoována, ale většina nejsou všichni. Firma Myriad Genetics například nutila genetika Haiga Kazaziana z Pensylvánské univerzity, aby ve své laboratoři zastavil výzkumné analýzy genů BRCA, dokud nezíská licenci patentu. Podobnou zkušenost měly s Myriad Genetics i další instituce. Důsledkem patentu také bylo, že veškeré testování v USA směla provádět pouze laboratoř firmy Myriad Genetics nebo laboratoře se zaplacenou licencí. Takto však pacienti ztrácejí možnost získat ke svým výsledkům nezávislou kontrolu. Kromě toho méně časté varianty mutací, které rovněž predisponují k nádorovému onemocnění, nejsou testovány. Tento diagnostický monopol může navíc omezovat výzkum a tak zabránit vývoji vylepšení diagnostických metod. Cena jednoho testu je asi 3 400 amerických dolarů a zaplatit tak vysokou částku si nemůže dovolit velký počet pacientů. Přitom současné sekvenační metody již pokročily natolik, že kompletní sekvenci lidského jedince lze získat již za pouhých 5 000 dolarů! Na druhou stranu genetické testy rakoviny tlustého střeva (tračníku) se pohybují ve stejných cenových relacích, aniž by nějaká firma vlastnila patent. Platnost patentů BRCA1 a BRCA2 zpochybnila Asociace pro molekulární patologii v USA, která v roce 2009 podala žalobu proti udělení patentů na geny BRCA1 a BRCA2. V prvním kole soudních procesů dal soudce Robert

W. Sweet za pravdu žalobcům. Soudy vyšších instancí však v roce 2012 potvrdily patentovatelnost izolovaných sekvencí genů. Zároveň však omezily platnost patentu jen na využití sekvence pro hledání léků a diagnostické postupy označily za nepatentovatelné. Soudní řízení však ještě stále není u konce.

Dalším příkladem jsou patenty genetických mutací, které predisponují u svých nositelů vývoj Alzheimerovy choroby, a dále pak transgenní myši, které nesou stejné mutace. Tyto myši jsou hojně využívány při studiu Alzheimerovy choroby v akademickém i komerčním výzkumu. Univerzitní laboratoře provádějící základní výzkum směřují tyto myši používat bez omezení, ale nevýdělečná organizace Jackson Labs, která tyto myši akademickým i komerčním laboratorům poskytuje, čelí obvinění ze zneužívání patentem chráněných vynálezů.

Některé patenty naopak mají mnohem filantropičtější záměr než většina ostatních. Např. v roce 1999 se skupina deseti farmaceutických společností (Wellcome Trust) rozhodla určit nejběžnější varianty sekvencí lidských genů. Sekvence těchto variant pak ponechala volně přístupné, ovšem rovněž je patentovala, aby zabránila jejich patentování někým jiným.

Rozvoj molekulárně biologických metod ke konci 20. století umožnil nahlédnout do genetické podstaty různých dědičných onemocnění. Tato znalost umožňuje do určité míry odhadnout rizika rozvoje onemocnění a také navrhnout potenciální léčbu metodou genové terapie. Přibývající objevy v oblasti genomiky však také bohužel nastolují otázku vlastnictví a ochrany vlastnictví těchto nálezů. Zastánci patentování genů považují izolované a purifikované geny za vynálezy svých laboratoří, zatímco odpůrci je vnímají coby nepatentovatelné součásti přírody. Zastánci patentování považují možnost patentování objevu za potřebnou pro získání investic k financování dalšího výzkumu. Zároveň je však většina výzkumů, vedoucích k získání patentů, financována z veřejných zdrojů. Odpůrci genových patentů věří, že dochází ke zpomalování vědeckého výzkumu, snižuje se kvalita a rozsah výběru genetických testů i intenzita hledání potencionální léčby. Od podání patentu do jeho schválení navíc uplyne určitý čas, a protože je po tuto dobu podání patentu tajné, jiní vědci mohou zkoumat potencionálně patentované geny, aniž by o podaném patentu na předmět jejich výzkumu vůbec věděli. Po schválení patentu tak musí zaplatit za licenci nebo sankce za porušení patentu. Sporná je rovněž délka platnosti patentu, protože 20 let se zdá při současné rychlosti rozvoje technologií jako příliš dlouhá doba. Jaké následky by nás čekaly, kdyby si George O. Gey nechal patentovat ve výzkumu hojně používané buňky HeLa, buněčnou linii izolovanou z nádoru děložního čípku Henrietty Lacksové? Možná by nevznikla vakcína proti dětské obrně, mnohem méně bychom dnes věděli o průběhu rakoviny a některých virových onemocnění včetně infekce HIV. Na druhou stranu je nutné dodat, že firma Amgen vlastní patent na gen kódující erythropoetin zahájila výzkum vedoucí k léčbě anémie. A že patent firmy Chiron na geny viru hepatitidy C přispěl k razantnímu snížení přenosu hepatitidy C během krevní transfuze.

Ale genové patenty nemají využití pouze v medicíně a v příslušném farmaceutickém průmyslu a platnost jen v několika málo zemích. Americká firma Monsanto vytvořila geneticky upravenou sóju rezistentní proti herbicidům. Její výroba, pěstování, použití a prodej je chráněn patenty nejenom v USA, ale i v některých státech EU, ale není chráněn např. ve státech Jižní Ameriky.

Závěrem zbývá odpovědět na otázku, zda mají být geny patentovány či ne. V současné době již není časově ani finančně náročné získat sekvenci určitého genu. Neměly by být patentovatelné geny jako takové, ale až specifické a přesně popsané metody, ať už léčebné nebo diagnostické, které sekvenci daného genu využívají a doba platnosti takového patentu by měla být omezena.

Použitá literatura u autorek.

Výkladový slovníček:

amplifikace DNA – zmnožení úseku DNA.

cDNA (copy DNA) – molekula DNA, která vzniká zkopírováním genetické informace z mRNA do DNA, tedy proti směru normálního "toku" genetické informace.

DNA – deoxyribonukleová kyselina. Kóduje genetickou informaci všech živých organismů.

erythropoetin – hormon podporující tvorbu červených krvinek.

gen – pojem se používá jako synonymum pro vlohu nebo jako pojmenování pro konkrétní úsek DNA. Jako úsek DNA je to podle starší definice segment DNA kódující jeden polypeptidový řetězec, dále je definován také jako segment DNA, který je jednotkou funkce nebo jako úsek DNA s určitou specifickou funkcí, který je schopen utvářet při dělení buňky svoje vlastní přesné kopie, které se přenášejí do dalších generací.

genom – veškerá genetická informace uložená v buňce nebo organismu. Je zapísána v molekule DNA nebo RNA.

genomika – nový vědní obor zabývající se genomy.

polymorfismus – koexistence několika rozdílných variant genu v populaci, např. varianty genu kódující pravorukost a levorukost.

RNA – ribonukleová kyselina přítomná ve všech živých buňkách. V organismu se setkáváme hlavně se třemi druhy RNA: mediátorovou RNA (mRNA), přenášející genetickou informaci z DNA do výsledného proteinu; ribosomální RNA (rRNA), zajišťující základní funkce ribosomu, a transferovou RNA (tRNA), zajišťující transport aminokyselin k ribosomu.

sekvenace (sekvenování) – proces, při němž se určuje pořadí chemických jednotek v DNA, RNA nebo proteinu. Nejčastěji hovoříme o sekvenování DNA, tj. určování pořadí nukleotidových bází v úseku (tj. sekvenci) řetězce DNA.



Karel Dvořák, Akt, 1934

Postmoderna v soudobé hudbě

VLADIMÍR SPOUSTA

*Was eine musikalische Postmoderne ist,
läßt sich gegenwärtig nicht definieren.*

Helga de la Motte-Haber¹: *Musikalische Postmoderne* (1990)

Pod pojmem **postmoderna** je skryt široce rozvětvený myšlenkový proud zasahující všechny oblasti umění. Má nespočet podob, rozličných verzí, a to bez jakéhokoliv jednoznačného filozofického zakotvení. Označení užívaná po roce 1970 pro jednotlivé hudební proudy se často překrývají. Postmoderna jako „styllová“ pluralita rezignovala na všechny pokusy o univerzální syntézu (viz Arnold Schönberg: *Totentanz der Prinzipien*). Postmoderna v hudbě žije a vzkvétá pod heslem *Anything goes* (všechno je dovoleno). Předznamenána je stylovou *heterogeností*, tzn. syntetizováním heterogenního materiálu, citátů, koláží a stylů různých epoch a geografických prostorů v jednom díle. Typickou postmoderní skladbou je *Sieben Worte* od *Sofie Asgatovny Gubaiduliny* (*1931).

Duch postmodernismu propustuje veškeré hledání, tápání a mnohdy bolestné nalézání nového hudebního výrazu rozšířenou tonalitou počínaje, přes všechna odvětví atonální hudby až k hudebním experimentům a extravagantním výstřelkům, absurditám (a nesmyslům). Do myšlení a tvorby skladatelů – hledačů a experimentátorů 20. století vnáší vedle pocitu nejistoty, pochybování a následného zavržení všeho minulého (a tradicí ctěného) základní princip své víry, svého „náboženského“ zanícení a poblouznění: přesvědčení, že vše je možné, vše má oprávnění, aby bylo přijato.

Pro **soudobé postmoderní umění** jsou příznačné následující rysy:

1. Vzdálenost mezi přírodní realitou a uměleckým ztvárněním se zvětšuje, hranice mezi realitou a fikcí jsou stírány a jsou nezřetelné. Fikce je transformována do skutečnosti a skutečnost se stává fikcí. Umělci se vzdávají vnějších inspiračních podnětů a někteří dokonce programově usilují o to, aby bylo jejich umělecké dílo co nejdále od přírodního inspiračního zdroje. Ignorující přírodu, pochybeně (a scestně) žijí v domněnku, že čím více se jí budou vzdalovat, tím bude jejich dílo umělecky „čistší“.

Typickým příkladem tohoto **záměrného distancování od přírodních inspiračních zdrojů** je vznik výtvarného abstraktního umění a moderních hudebních směrů, jejichž protagonisté se vědomě vzdávali přirozených zvuků,

¹ Helga de la Motte-Haber (*1938) – německá muzikoložka se zaměřením na systematickou muzikologii.

přečenovali krajní nástrojové polohy, jejich zvláštní timbrové odstíny, a svoji modernost dotvrzovali uměle vyrobenými zvuky elektrofonickými (tím ovšem není řečeno, že tyto zvuky neobohatily hudební výrazivo o nové kvality). Jestliže modernost některých jejich děl měla prokázat totální organizovanost hudebního výrazového materiálu (multiserialismus), pak jiní – vedeni stejnou ctižádostí – se snažili posluchače upoutat totální nevázaností a svobodou aleatoriky.

2. Po narušení tradičních hodnot dochází k **akulturaci**, ale i k přetržení pout, která pojila člověka (společnost) a umění. Umělecká díla reflektují sama sebe, umělci je vztahují k umění samému, méně k reálnému světu, protože v umělecké tvorbě se podle jejich názoru uplatňují tytéž principy jako ve hře. **Umění je hra**; s tím souvisejí i časté jejich snahy evokovat svými díly jiná umělecká díla.
3. Příznačné pro postmoderní umělce je i to, že zobrazují světy vymykající se zákonům reálného světa a ignorují jeho obvyklé identifikační znaky. Ocítají se tak velmi blízko absurdního, bizarního umění. Ostentativně popírají význam logického myšlení v uměleckém procesu a vzájemných vazeb prvků uměleckého díla, jež romantikové – například **Eugène Delacroix** (1798–1863) nebo **Fryderyk Chopin** (1810–1849) – považovali pro uměleckou tvorbu za nejdůležitější. Mnohdy nepoutají svá díla k žádné vyhraněné ideologii a používají bohatého symbolismu, přičemž symboly, s nimiž pracují, nemusejí mít zafixovaný význam. „*Vzájemné prolínání významů je považováno za důležitější než významy samy o sobě.*“²
4. Poměrně často je možno se setkat se slučováním prvků, které byly v minulosti považovány za nekombinovatelné (například spojovány jsou prvky ironie, parodie a metafory). V poezii vládne arytmie a volný verš, který splývá s prózou. V próze se objevuje novodadaismus; **Bohuš Balajka** (1923–1994) pro něj volí výstižnější termín **blábolismus**, který „*pracuje s nadsázkou, nonsensem a absurditou nikoli jako obžalobou narušeného řádu světa, ale cílem, k němuž směřuje. Jeho ideálem je rozložit všechno, člověka na shluk instinktů, okolní svět představit jako nesmyslné panoptikum, destruovat epiku zničením příběhu a nahradit ji fragmentárními útržky, logickými anakoluty.*“³ Hojně je uplatňován princip citace, přivlastnění (appropriace), reprezentace a evokace, ale i princip dekonstrukce a autokomentáře. Vznikají amorfní, beztvářá umělecká díla. Protože jsou koncipována jako **souhra různých potencionálních interpretací**, připouštějí jejich autoři interpretaci také v různých rovinách, rovinu kýče nevyjímaje.
5. Z hlediska filozofického je zřejmé, že **postmodernismus rozložil hierarchickou strukturu hodnot**. Normy a standardy pro posuzování hodnoty

² Kulka, T. (1994), s. 134.

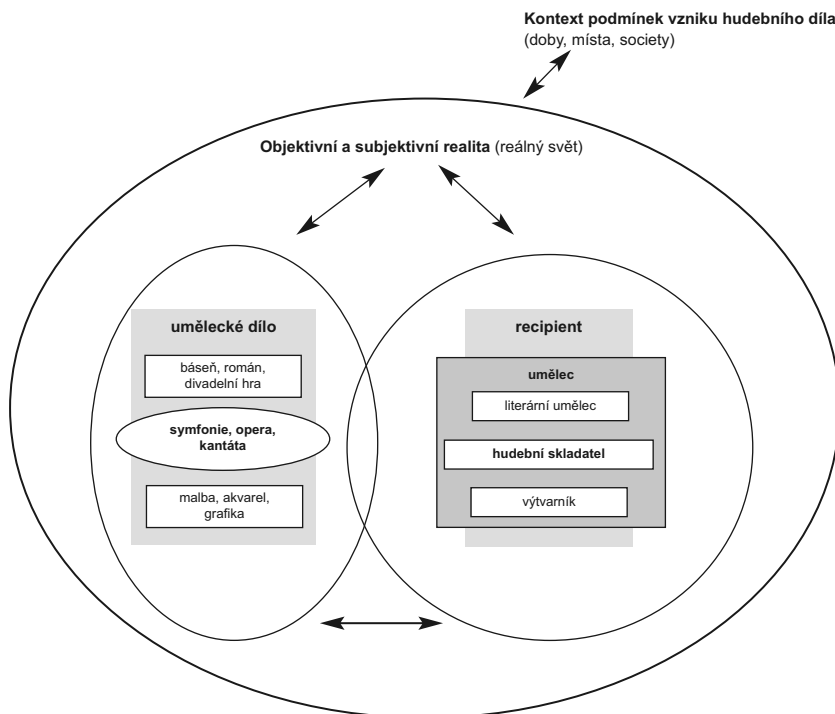
³ Balajka, Bohuš. Literární noviny z 26. 11. 1992.

uměleckého díla v minulosti nejsou akceptovány, přičemž nová kritéria formulována nejsou, což ovšem neznamená, že se postmodernismus o stanovení hodnotících kritérií nesnaží.

6. V důsledku ztráty kontaktu umělce se světem na jedné straně a s konzumentem umění na straně druhé se neúnosně (a ke zjevné škodě obou aktérů) prohlubuje propast mezi tvůrcem a divákem či posluchačem. Umělci nejen že se nesnaží navázat styk se svými současníky, ale vědomě se distancují nebo dokonce dávají ostenativně najevo, že o tyto kontakty nemají zájem, že netvoří pro druhé, a nestojí proto ani o jejich účast a pochopení. Tvoří pro sebe. **Tvůrčí proces tak ztrácí dimenzi dialogu** a stává se monologem. Prvořadý je pro tyto umělce sám tvůrčí proces, hra s uměleckým materiálem a kombinací extravaganace při práci s ním. Více si cení vlastního uspokojení z tvorby než výsledku tvorby. Uzavírají se tak do sebe, hlediska vstřícnosti a **princip komunikace negují**, přičemž aspekt obrácený k tvorbě a ke svým pocitům a požitkům provázejícím tvůrčí hledání upřednostňují natolik, že jej staví na piedestal jediné hodnotící autority, jediného povoláného a uznávaného arbitra. V tomto pojetí ztrácí umělecké dílo i jednu z procesuálně a lidsky nejpřirozenějších funkcí – být osobní výpovědí svého tvůrce. Takto vystupňovaný individualistický přístup lapidárně vyjádřil **Arnold Schönberg** (1874–1951), když prohlásil, že „*nezáleží na tom, jak hudba zní, ale jak je udělána*“. Přitom nebere na vědomí, že fyzikální podstatou hudby je zvuk a ten nějak zní; a posluchače zajímá, **jak zní**, ne jak vznikl. Právem se pak můžeme ptát: *Kde je umění? Pro koho?*

Jisté je jediné: rozhodující pro hodnotu uměleckého díla není sám tvořivý proces, ani způsob, jakým bylo vystavěno, ale to, jak dílo ve svém konečné podobě působí, jak osloví své „konzumenty“ – jak skladba zní. Pokud má vzniknout skutečně umělecké dílo, nemohou být rozhodujícími zvukový materiál, kompoziční technika, skladebné postupy etc., ty mají své oprávnění jen za předpokladu, že je umělec dá do služeb své ideje, zvýraznění myšlenky a umocnění svého záměru. Tvůrce uspěje pouze tehdy, nedopustí-li, aby se staly jeho uzurpátory a ovládly ho; on musí ovládnout je, učinit z nich „poslušné“ pomocníky a stát nad nimi. Pokud k nim skladatel takto přistupuje, mají jakékoliv skladebné postupy své oprávnění. Pak lze i přísně dodekafonické skladbě nebo seriálně komponovanému dílu naslouchat se zaujetím a s porozuměním, aniž by si posluchač uvědomoval, že byly tvořeny právě na těchto principech. Že tomu tak může být, dosvědčuje např. *Pozůstalý z Varšavy* **Arnolda Schönberga** (1874–1951), elektronický balet nizozemského skladatele **Henka Badingse** (1907–1987) *Kain a Abel* nebo cyklus písní *Erotyki* představitele současné polské skladatelské generace **Tadeusze Bairda** (1928–1981).

Složitou spleť vzájemných vztahů mezi variabilními složkami hudebního díla a jeho tvůrcem, recipientem a historicky podmíněnou sociální realitou 20. století schematicky znázorňuje a zprůhledňuje následující logogram.



Ze schématu vyrozumíme, že:

1. Hudební dílo se ve chvíli svého zrodu začleňuje do reálného světa a jako takové se stává objektem estetického osvojování a tvořivé kooperace recipienta, jímž může být i sám skladatel.
2. Objektem hudebního díla se mohou stát kterékoliv elementy reálného světa, jiné umělecké dílo, jiný skladatel (jiný tvůrčí umělec), recipient etc.
3. Skladatel se jako subjekt estetického osvojování reálného světa a tvůrce uměleckého díla ocitá i v roli recipienta.
4. Každý recipient však nezaujímá roli hudebního skladatele.
5. Mezi skladatelem, hudebním dílem, recipientem a ostatními reáliemi světa existují vzájemné vazby, a to všech se všemi.

Nový klasicismus v českém sochařství první poloviny 20. století

JAROSLAV SEDLÁŘ

České sochařství na počátku 20. století inklinovalo k umění francouzskému, nejprve přijetím vlivů díla Augusta Rodina a brzy na to i vlivů dalších velkých osobností, které můžeme označit jako porodinovské. Přijetí těchto francouzských vlivů bylo u nás nepochybně připraveno již příkladem významného českého sochaře 19. století Josefa Václava Myslbeka, profesora pražské Akademie výtvarných umění. A byli to právě jeho žáci, kteří pozorně sledovali světové centrum umění – Paříž. Cestu jim ukazovali ovšem i historici, teoretici a spisovatelé. Ve Volných směrech (ročník 1904–1905) vyšla stať nového spolupracovníka uměleckého spolku Mánes Camilla Mauclaira, nazvaná Klasicismus a akademismus. Mauclair v ní odmítal pejorativní význam klasicismu a obhajoval klasicismus v umění poukazem na jeho znovuzrození v moderním francouzském umění. Působily zde i knihy Julia Meier-Graefeho *Entwicklungsgeschichte der modernen Kunst, Vergleichende Betrachtung der bildenden Künste, als Beitrag zu einer neuen Aesthetik* (3 vols., Verlag Julius Hofmann, Stuttgart 1904), a také úvahy o hodnotách tradice v tzv. čisté výtvarnosti. Během roku 1906 se v českém uměleckém prostředí začaly preferovat hodnoty odporující dřívějším zálibám v tvůrčím chaosu, expresivní malebnosti a secesní náladovosti fin de siècle. Novým ideálem se stávala forma výtvarně zdůvodněná, členěná a „architektonicky“ stavěná. V tom mladým umělcům pomáhal i umělecký spolek Mánes, který propagoval strategii přejímání moderního francouzského umění, s nímž seznamoval českou kulturní veřejnost, a to především malířskými výstavami, např. *Francouzští impresionisté* (1907), kterou vysoce oceňoval F. X. Šalda v úvodu ke katalogu, z našeho hlediska však především v roce 1902 výstavou sochařského díla Rodinova a v roce 1909 sochami Emila Antoina Bourdella. Od Rodina tehdy zakoupila pražská obec do veřejných sbírek sochu *Kovový věk*, od Bourdella portrét klasicistního malíře *Jeana Augusta Dominiqua Ingrese* a později, ještě v roce 1923, stát odkoupil za několik milionů korun umělecká díla do sbírky francouzského umění Národní galerie, mezi nimi i nejslavnější Bourdellovu sochu *Héraklés – lučištník*. Strategii přejímání nových uměleckých myšlenek upevnila Bourdellova přítomnost v Praze, jeho návštěvy v pražských ateliérech a přednáška o Rodinovi a soudobém francouzském umění. Bourdelle obdivoval české lidové umění v národopisných sbírkách a gotické umění v Kutné Hoře. Na závěr jeho pobytu napsal malíř Miloš Jiránek, že Bourdellova návštěva byla podnětem k myšlení a v mnohém ohledu i lekcí, protože Bourdelle nevystupoval jako profesor autoritativních zásad, ale jako starší druh, který „s sebou přinesl vzduch silnějšího prostředí, živějšího umě-



Mary Durasová, Dvě dívky, 1932

leckého světa, opojné ovzduší uměleckého dneška, na němž spolupracovati a k němuž přispěti je ctižádostí a nadějí naší generace“. Mladí skutečně dychtivě přijímali tyto podněty, zajímali se o nový plastický výraz, který zřetelně překonával metodu rodinovské modelace.

Bezprostředně po Bourdellově návštěvě můžeme nalézt ohlas jeho díla v sochách Jana Štursy, který byl v době Bourdellovy návštěvy Prahy Myslbekovým asistentem na Akademii výtvarných umění a s Bourdellem navázal osobní přátelství. Vrátil se právě z Itálie, kde studoval díla antická, renesanční, Michelangelova a Donatelova, ale zajímal se i o umění egyptské a starověké. S Bourdellem se dokonce domluvil na spolupráci a na pobytu v jeho ateliéru v Paříži. K ní ovšem už nedošlo kvůli výbuchu první světové války. Bourdellovské principy pevné sochařské stavby spolu se zjednodušenou, výrazně nadsazenou modelací povrchu se pak objevují ve Štursově tvorbě několikrát: Za příklad poslouží akt tanečnice *Sulamit Rahu* (1910–1911), *Žena s delfínem* (1912–1913) a monumentální sousoší, která kdysi stávala na Hlávkově mostě v Praze a symbolizovala *Práci* a *Humanitu* (1911–1913).

Jak už bylo řečeno, v českém sochařství nový klasicismus vycházel především z francouzských vzorů. Výstava díla Emila Antoina Bourdella v Praze roku 1909 zanechala určité stopy a na jeho dílo, především na studie k pomníku *Obránců* (pomník mrtvým z Prusko-francouzské války v jeho rodném Montaubanu), z roku 1870–1871, které poznal v Rodinově ateliéru a kde s Bourdellem pracoval, reagoval už Josef Mařatka, mj. modelací skupiny *Útisk*, pro Suchardův pomník *Palackého* v Praze. Stejně z Bourdellova díla vycházejí i bozzeto k pomníku *Santose Dumonta* a podobizna *Antonína Slavička*, 1911, i když modelací povrchu se odvolávají na světelnost ještě rodinovskou. Názevový zlom od nostalgie konce století a od secesního symbolismu k novému klasicismu dokládá i Sapíkův *Běžec*, 1912 a bourdellovskou hlavu má ještě socha Jakuba Obrovského *Vraždicí Odysseus*, 1934–1935. Obdivný vztah českého prostředí k Bourdellovi dokládá i fakt, že v roce 1919 navrhl Bourdelle na požádání československou medaili, a to na téma *Svorně na stráži dobyté svobody*.

Rozhodující místo v českém novoklasicismu zaujal Jan Štursa. V díle Emila Antoina Bourdella viděl svůj vzor. Socha *Den*, 1911, vyšla již přímo z Bourdellova vzoru. Štursa si ovšem už předtím něco předpracoval, například sochou *Melancholické děvče*, 1906, která ho ze dne na den proslavila. V ní vyvrcholil symbolismus a syntetismus a započal přechod k vitalistickému ideálu a ke stylizaci. Důležitá byla i jeho cesta do Itálie roku 1907, kde uviděl sbírky antického, ale i egyptského sochařství. Nicméně *Sedící Eva*, 1908–1909, ukazuje geometričtější kompozici, která pronikla též do skulpturně pevných soch pro Jubilejní výstavu Obchodní a živnostenské komory v Praze, kde na portály osazené figury byly už stylizovány po způsobu novoklasicistních skulptur. Ty navazují na dílo největšího francouzského klasicistního sochaře z počátku 20. století, a to na Aristida Maillola. Právě on zavedl do plastiky geometrické útvary, i ony zkřížené nohy. Proto je třeba upozornit na důležitý fakt propagace francouzského nového klasicismu již vzpomenutým Camilem Mauclairm, ale též F. X. Šaldou, Antonínem Matějčkem a Milošem Jiránkem a později výrazně Václavem Nebeským. Na rozdíl např. od německého sochařství, které se vydalo od počátku století cestou expresionismu, vládl francouzský klasicismus u nás až do 30. let 20. století. Nejnovější bádání v tomto směru ukazuje, že to nebyl Bourdelle, který rozvíjel nový klasicismus a že starší badatelé u nás vycházeli zcela mechanicky z faktu, že Bourdelle navštívil Prahu, a i ideologicky toho využili, místo kvalitní komparace, která je základem uměleckohistorické práce a která jasně dokládá rozhodující ohlas díla jiného světového sochaře francouzského původu, a to Aristida Maillola. Roku 1861 narozený Jihofrancouz Aristide Millol aktualizuje raně klasicistickou tradici opět jako platnou modernitu. Jeho mistrovské dílo, sedící ženská postava, „*Středomoří*“ („*Méditerranée*“) navazuje na východní metopu Diova chrámu v Olympii. Nadsazené a skládané údy obklopují tělo jako lešení. Podpěry a břemena jsou harmonicky vybalancované a posílené ještě několika diagonálami. Z toho všeho vyzařuje kontemplace posílená mírným skloněním hlavy. Dá

se říci, že je zde v dokonalém souzvuku tektonika s organickou modelací a měkkým zaoblením údů: je to architektura a anatomie vjednom. To jsou rysy klasicismu. Maillol však byl schopný využít lidského těla také k vyjádření určité výrazovosti, jak dokládá návrh na pomník sociálního revolucionáře Louise-Augusta Blanquiho; jedná se o torzo, jehož jen zčásti provedené (fragmentované) ruce skvěle vyjadřují jejich svázání za zády.

Maillol byl často nazírán jako Rodinův antipod. Zatímco Rodin figuru buď odštědivě a rozprostraňoval ji do prostoru, vázal Maillol sochu opět na tělesný objem a do pevného tektonického schématu. Zatímco Rodin sestavoval skupiny figur a skládal je do komplikovaných excentrických propletenců, omezil se Maillol téměř vždy na monumentálně zjednodušenou osamocenou figuru. Zatímco Rodin povrch sochy rozbrázdil, narušil a přelil těkavým světlem, vázal, zaokrouhloval Maillol údy pestrou, nádherně smyslovou ústrojností. Tělo získalo opět objem a tíhu, tvary se vypínaly do kompaktní uzavřenosti, siluety rýsovaly jasně a jednoznačně. V tom byl Maillol skutečným Rodinovým protikladem. Maillolova sochařská tvorba se soustředila na čistou, tektonicky pocíťovanou formu. Sám k tomu podotkl: »Hledám architekturu a prostorové formy. Skulptura je architektura, rovnováha spojení hmoty a vkusu. Takového architektonického hlediska lze jen těžko dosáhnout. Proto jsem se snažil dospět k němu jako kdysi Polykleitos. Vycházím vždy z geometrického tvaru, čtyřúhelníku, romboidu, trojúhelníku, protože toto jsou tvary, které se nejlépe drží v prostoru.«

Otázkou ovšem je, zdali Maillola můžeme považovat za zakladatele moderní plastiky. Z dnešního pohledu nazíráno patří Maillol k nejvýznamnějším mistrům klasicistní tradice. Síla jeho umění a jeho historický přínos k sochařství 20. století tkví, po Rodinově rozkladu tradiční plastičnosti, v návratu figury k jednoduché, ale velkolepě členěné tektonice, která se mísí s erotickou smyslovostí. Maillol je nepochybně skvělým sochařem, který překonal Rodina návratem ke klasické základně plastičnosti, ale právě proto zůstal již za Rodinem.

Jak už řečeno, skutečným Rodinovým protikladem byl Maillol. Rozdíly v pojetí plastiky se táhly daleko do 20. století: u Rodina výrazná tělesná gesta, u Maillola tektonická skladba údů. Zajímavé přitom je, že jejich následovníci velmi často inklinovali od Rodina k Maillolovi. Byl to především Emile Antoine Bourdelle, nejuspěšnější a nejosobitější Rodinův žák ve Francii, silný talent, který patrně – Maillolem podnícen – inklinoval k přísnějšímu stavebnímu řádu, i když v rámci hrubějšího barokizujícího tvarosloví, které dodává jeho dílu rysy nadměrné dynamičnosti a kolosálnosti, ba až divadelní dramatičnosti, a to na hranici mezi tradicí a modernou. Také druhý Rodinův významný žák, Charles Despiau, se svými poněkud studenými ženskými akty blíží Maillolovi, tentokrát spíše ve smyslu akademismu.

Rodinův druhý antipod Antoine Bourdelle ve své dramatičnosti se od nového klasicismu notně vzdálil, jak to v knize Hledání tvaru napsal výstižně Igor Zhoř:



Jaroslav Horejc, Amfitrité, před 1913

„Zatímco Rodin často zkoumal rozdíly mezi výstavbou soch Feidiových a Michelangelových, obracel se Bourdelle hlouběji do minulosti, k oněm epochám, které označujeme za archaické. Na počátku století se ovšem mnohým kritikům zdály nedokonalé a primitivní ve srovnání s odkazem klasické antiky. Neméně podnětné příklady nacházel však Bourdelle i doma, v rané francouzské gotice a ve výzdobě velikých románských bazilik. „Ještě před časem,“ přiznává v roce 1910, „jsem neznal umění svých románských předků, neznal jsem staré prameny svého kraje, neznal své dědy gotické. Věděl jsem ovšem, že existovali, jako to ví každý, ale nezabýval jsem se jimi, nešel jsem se podívat na jejich díla... Postupně jsem dokázal se k nim přiblížit a časem jsem je i pochopil, když jsem z myslí vypudil falešná arcidíla, která nám všem vnutilo oficiální vychování.““

To byla již vyslovená vzpoura. Bourdelle se tu vzepřel nejen Akademii, ale – důsledně vzato – i Rodinovi. Otevřel oči umělcům pro vzory, jež se zdály pro



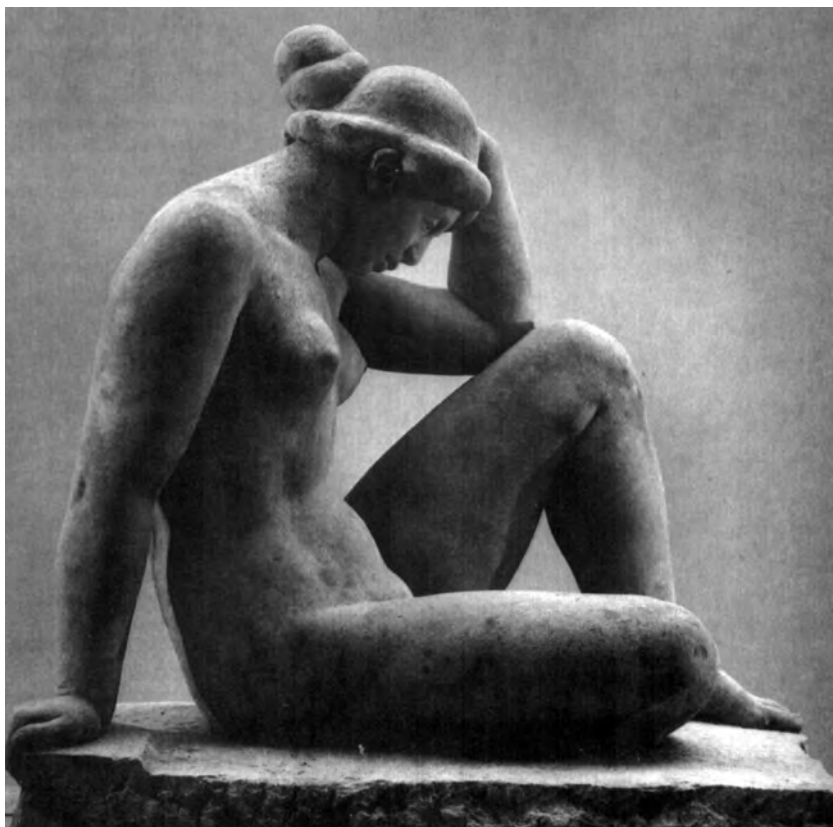
Aristide Maillol, La nuit, 1902

„malou“ formální dokonalost nepoužitelné. Když Bourdelle na Académie de la Grande-Chaumiére začal vyučovat mladé sochaře, vyšla z jeho ateliéru řada umělců, kteří zanesli podněty z jeho díla do svých zemí. Jeho vnitřní žár měl se načas stát příkladem a východiskem moderního umění, u nás především Otty Gutfreunda.“

Dne 21. srpna 1904 poznal Maillol svého nejvýznamnějšího mecenáše, hraběte Harryho Kesslera, který si poznamenal do svého deníku, po návštěvě u Maillola v ateliéru, mimo jiné: „...Našel jsem mezi kresbami jednu skicu do sebe schoulené ženské figury, která mě zaujala kouzelnou arabeskou linií do té míry, že jsem oslovil Maillola, zda by ji nemohl pro mne provést jako kamennou sočkulturu. Maillol byl pro sochu v životní velikosti, načež jsme se shodli na její realizaci, pokud to dovolí cena.“ Potom již Kessler uzavřel s Maillolem smlouvu na sochu, která později dostala jméno „*Méditerranée*“ (Středomoří). Maillol začal pracovat už 24. srpna 1904 na velké figuře, a to ve vlhké hlině. Práce trvala celý rok a byla vystavena v sádrové variantě roku 1905 na Podzimním salonu (Salon d'Automne) v Paříži pod názvem „*Žena*“. Maillol jí dosáhl prvního velkého úspěchu. Spisovatel André Gide tehdy napsal: „Je krásná, nemá v sobě žádný obsah.“ Skulptura totiž silně působí svojí prostotou. Maillolovo umění se podstatně odlišuje od tehdejší rodinové tradice. Nevyznává ani silné emoce, ani vystupující muskulaturu. Obličej postrádá jakýkoliv výraz, končetiny jsou zaoblené, kůže je hladká. Maillol pracoval na své sočkultuře tak dlouho, až dosáhl ideální kompozice. Figura je sestavena z navzájem propojených trojúhelníků, jeví se jako by byla ponořena do vlastních myšlenek. Pouze jedna ruka a jedna noha nad ně vyčnívají. V sočkarství po roce 1900 označ-



Aristide Maillol, Ile de France, 1925



Aristide Maillol, *Mediterranée*, 1901

jeme tyto tendence k zjednodušení jako „retour à l'ordre“ (návrat k řádu; návrat k základním hodnotám). Socha *Sedící ženy* je vystavěna jako vyvážená, klidná kompozice a dodnes představuje umělcovo nejslavnější dílo. Trvalo ovšem ještě několik let, než byla provedena pro hraběte Kesslera v kameni. Ten ji následně prodal roku 1931 z finančních důvodů do sbírky Oskara Reinharta do Winterthuru, kde se nachází dodnes. Maillol ovšem začínal drobnými plastikami, které vystavoval už roku 1902 obchodník s uměním Ambroise Vollard od 15. do 30. června 1902. Bylo to mj. 11 tapisérií, vyřezávaná kolébka pro Maillolova syna a sošky ze sádky, dřeva a bronzu. Výstava se setkala s velkým úspěchem a např. spisovatel Octave Mirbeau si tam koupil dřevěnou sošku (nyní Kröller-Müller-Museum v Otterlo) a dnes již proslavený drobný bronz, nazvaný *Leda* (sbírka Oskara Reinharta ve Winterthuru). Po výstavě zakoupil Vollard pět maleb a 13 sošek. Drobné plastiky z Maillolových počátků jsou tak přesvědčivé proto, že umělec měl stále před očima svou ženu Clotildu jako ideální model. Její typ

a její proporce se potom staly pro jeho sochařské dílo přímo typickými: „Oženil jsem se s malou ženou. Měl jsem vždy před očima krátké nohy. Proto jsem hledal harmonii krátkých nohou. Kdybych se oženil s dlouhonohou Pařížankou, pak bych asi hledal harmonii dlouhých nohou.“

Prvky nového klasicismu se u nás plně projevíly teprve ve Štursově soše *Evy*, 1908–1909, která je sice poněkud strnulá, ale bez ohlasu díla Maillolovy *Pomony*, oné myšlenky o krásné, kulatě modelované formě, nemyslitelná. Byl to vitalistický program, který v soše břišní tanečnice *Sulamit Rahu*, 1910 až 1911, nebo v *Messalině*, 1912–1913, ovlivněných naopak Bourdellem, dosáhl svého naplnění. Živelnosti ovšem sám Štursa čelil tím, že více zdůrazňoval konstruktivní a formální prvky. To se nabízel v případě, kdy měl vytvořit monumentální sousoší pro veřejný účel, jak tomu bylo při skupinách *Práce a Humanity* na pylony Hlávkova mostu v Praze, 1912–1913, opět v reakci na Bourdellovu kolosálnost. Štursa jimi zdůraznil a oslavil aktivní lidskou vůli, což bylo v přímém protikladu k pocitům nejistoty, které poznamenaly jeho rané dílo. Nejvyššího stupně umělecké jistoty však Štursa přece jen dosáhl roku 1913, když vytvořil *Odpočívající tanečníci*. Tu si také sám prý cenil ze svých soch nejvíce, jak poznamenal V. V. Štech. Je to vynikající dílo, skvěle zachycující postavu mladé dívky v klikatkovém pohybu, s nahama ve tvaru trojúhelníků, jak je známe z Maillolova *Středomoří*. Po návratu z války roku 1918, vznikla ještě socha *Dar nebes a země*, jako návrat k soše *Evy* a závěrem života robustnější *Žena myjící si prs*, 1925, dílo, které mělo završit jeho klasicismus.

Ke štursovské vrstvě novoklasicismu patří ještě Ladislav Beneš, podobiznami např. *MUDr. A. St.*, *Klečícím aktem* jako premií SVU Mánes z roku 1914 a více do prostoru rozprostřenými sochami *Léto a Vášeň*. Vedle Štursy to byl však především přímo ztělesněný profesionální umělecký typ – Otakar Španiel. Pomineme-li předchozí školení a nakonec i spolupráci s Myslbekem, pak ze všeho nejdůležitější byl pobyt v Paříži v letech 1904–1912, kde vytvořil soubor bronzových plaket, které byly impresionistické, ne však rodinovské, ale vyšly z francouzské medailérské školy *Chaplainovy*, *Rotyho* nebo *Charpentiera*. Už v roce 1910 nastal v jeho díle zásadní obrat vytvořením portrétní plastiky *Antonína Matějčka* aj., kterou obtáčí kontura před abstraktním pozadím desky. K tomu ho přivedly impulzy od Despiau a zejména od Bourdella, které Španiel v Paříži stále sledoval. Roku 1910 zhotovil bozzeto busty *Jana Evangelisty Purkyně*, jím jasně navázal na Bourdellovo pojetí podobizny *J. D. Ingrese*. Bourdell patrně ovlivnil též Španielovy drobné keramiky, *Tanečníci*, 1915, *Dívku s rukávníkem*, 1916, portrét architekta *Josipa Plečníka*, 1917, a sochy hrdinů z roku 1917 *Hérakles* a *Bojovník s oštěpem*, opakující nakročený dynamismus Bourdellových atletů. Naopak socha *Sedící žena*, 1917, je téměř jakoby replikou Maillolovy plastiky *Středomoří*. Roku 1914 vymodeloval antikizující hlavu malíře *Herberta Masaryka*, která vznikla po studiích soch v Louvru, a to také soch sumerských a egyptských. Avšak teprve rok 1917 byl vrcholem Španielova nového

klasicismu. Tehdy vznikla socha *Hlava dívky* a reliéf *U moře*. Od té doby uplatňoval figurální klasicismus již naprosto systematicky, zejména co se stal profesorem na Akademii výtvarných umění v Praze, a to především v oficiálních zakázkách, v reliéfech pro *hlavní dveře katedrály sv. Víta* v Praze, 1927–1929, a v medailích *Univerzity Karlovy*, 1919, 1948, *České akademie věd*, 1946, v medailích osobností české historie, *Josefa Mánesa*, 1919, *Bedřicha Smetany*, 1923, 1924, *Jana Amose Komenského*, 1924, 1953, *Františka Palackého*, 1935, a v nejznámějším reliéfu, v návrhu na *jednokorunovou minci* z roku 1921.

Přestože proměna sochařství od Rodina k Bourdellovi a Maillolovi měla svou vývojovou logiku, na základě které Štursa, Španiel a Beneš prosadili v českém sochařství novoklasicismus francouzského rázu, můžeme i v něm rozlišit několik vrstev. Do jedné z nich patří rozměr mytologický. Ten reprezentoval Jaroslav Horejc. Odlišoval se od nich protáhlými, primitivní plastiku připomínajícími figurami s malými hlavami, oživenými archaickým úsměvem řeckých soch boha Apollóna a kromě vlivů egejského umění u něho můžeme objevit i ohlasy umění etruského, Bourdellova a Meštrovicova. Vytvořil na 300 soch a na výstavě dekorativních umění v Paříži roku 1925 obdržel velkou cenu za skleněné vázy, vzniklé v Rothově ateliéru v Kamenickém Šenově. Nesou i příznačné názvy, *Bakchus*, *Tři bohyně*, *Tanec*, *Země Kaanan*, *Praha*.

Pro české sochařství je příznačné, že pod vlivem zakladatelských osobností Štursa a Španiela, rozvíjelo nový klasicismus jako základní normu i ve 20. a 30. letech, hlavně v ženském aktu, jak ho také tvaroval ve své plastice *Žena s kahancem* už roku 1911 Ladislav Kofránek. Ve 30. letech byla orientace na archaické Řecko vykládána též jako návrat k Myslbekovi. Nový klasicismus do těchto let prodlužovali Štursovi žáci Mary Durasová v sochách *Dívka v okně*, 1927, *Dvě dívky*, 1932, *Svlékající se*, 1938, a Břetislav Benda svou *Schoulenou*, 1939, a *Svitáním*, 1944. Také u Karla Dvořáka, v jeho *Aktu*, 1934, nalezneme ohlas Despiau, event. Štursy, především však v krátkých nohách opět Maillola a naopak v *Podobizně malíře Kremličky*, 1927, která je realističtější, ohlasy renesančního umění. Klasicismem prošli i Karel Lidický se svým maillolovským Ženským torzem nebo despiauuským *Ženským aktem*, 1933, z černého mramoru. O klasický ženský akt se pokoušel i Španielův žák Karel Kotrba, *Sedící děvče*, 1931, *Stojící akt*, 1932, a dokonce i dřevořezbář Josef Kubíček, který prošel sice školením v Mnichově, ale vytvořil v maillolovském duchu *Sedící ženu*, 1927, opět s opakujícími se trojúhelníkovitými skladbami údů a v *Zívající* navázal přímo na Štursu. Štursou byli ovlivněni ještě Václav Vokálek v soše *Hrnčička*, 1932, Marta Jirásková v plastice *Dívka*, 1938, a Josef Jiříkovský v *Torzu*, 1934. Kolem poloviny třicátých let se vrací ke klasicizujícímu stylu i avantgardní sochař Vincenc Makovský, a to návrhem na *kašnu v Mělníku* nebo i podobizně *Karla staršího z Žerotína*, 1935–1936, a dalšími podobiznami.

Obnovu klasického ideálu nalezneme i ve Stefanově soše *Země*, 1940–1946, a Maillolovu *Pomonu* připomene Eva, 1936, Jana Laudy, kterou ovšem sochař

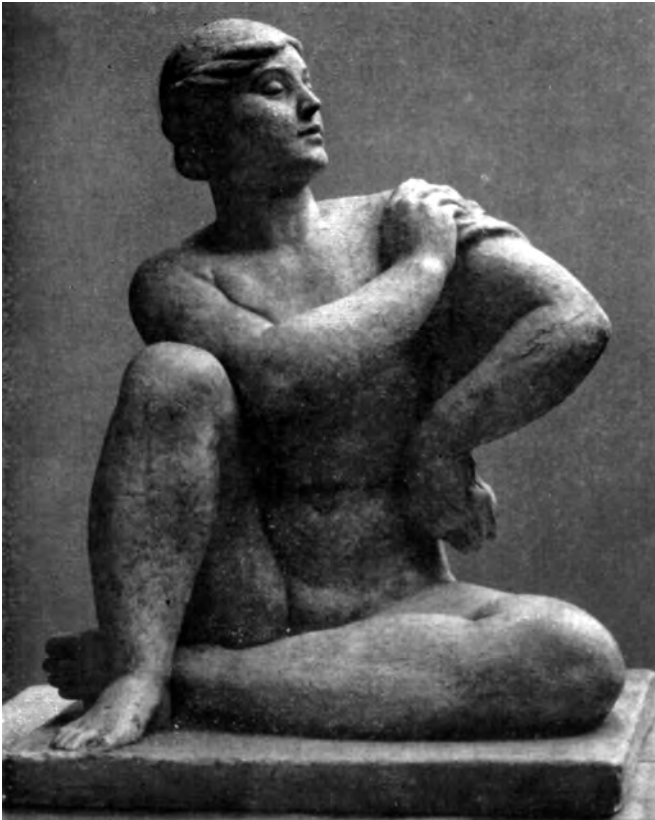


Aristide Maillol, Pomona, 1907–1908



Aristide Maillol, Torzo pomníku Blanquiho,
1905–1906, pohled zezadu

naplňuje už velkou mírou neurčité snovosti, připomínající poněkud dobové ohlasy poetismu. Pokus o reformu figurálního klasicismu provedl Josef Kaplický, například ve svém maillolovském *Torzu*, 1934, ve kterém náhle začíná vítězit jakýsi biologismus, který ohlašuje nastupující typický barokizující styl, kterým se české umění hlásí ke své minulosti.



Otakar Španiel, Sedící žena, 1917

In memoriam

Za Alenou Hájkovou

V úterý 23. dubna 2013 zemřela v Brně po dlouhé a těžké nemoci literární historička a kritička PhDr. Alena Hájková, CSc. Své první práce, věnované převážně literatuře pro děti a mládež, otiskla před více než padesáti lety.

Alena Hájková se narodila 19. srpna 1926 ve Vidni, kde její otec, profesor Ježek, učil na českém gymnáziu spolu Komenský. Na jaře 1938, když hitlerovská vojska vstoupila na rakouské území a svobodné Rakousko se změnilo v „Ostmark“, se rodina přestěhovala do Brna, kde potom v roce 1944 budoucí literární historička maturovala na gymnáziu na Křenové ulici a po osvobození vystudovala na Filozofické fakultě MU český jazyk a angličtinu. Z profesorů nejraději vzpomínala na člena Pražského lingvistického kroužku, vynikajícího anglistu Josefa Vachka.

Po skončení studií působila Hájková osm let na Pedagogické fakultě. Fakultní stalinisty si rozzlobila tím, že posluchače vybízela, aby kvůli poznání uměleckých děl navštěvovali brněnské kostely. Další tři roky strávila Alena Hájková na katedře cizích jazyků brněnského Vysokého učení technického a od roku 1961 byla až do důchodového věku vědeckou pracovnící Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV. Dovolené trávila obvykle v Třešti, odkud pocházeli oba její rodiče.

Publikovat začala v relativně příznivé době, kdy končila vláda dogmatismu a pustých frází a na stránkách literárních časopisů i denního tisku se znovu začaly objevovat odborně fundované kritiky a články. Její první příspěvek v brněnském Hostu do domu byl v roce 1956 věnován Karlu Poláčkovi. Dílo autora slavných knih Muži v ofsajdu a Bylo nás pět se stalo

už od disertační práce celoživotním tématem Aleny Hájkové. Poláčkovi věnovala i dvě knižní monografie. Zejména ta druhá z roku 1999 (Knižka o Karlu Poláčkovi) je základní položkou poláckovské literatury. Hájková se v ní vyrovnává i s novými biografickými poznatky, které po roce 1989 přinesly vzpomínky Poláčkovy dcery, žijící v kanadském exilu, memoáry Julia Firta a do té doby neznámé údaje o posledních dnech Poláčkova života. K dalším knižně vydaným pracím A. Hájkové patří Humor v próze Vladislava Vančury (1972), soubor studií Nejen o humoru (1984) a monografie o díle spisovatelky Heleny Šmahelové (1988).

Obsáhlou součástí odkazu Aleny Hájkové jsou její kritiky otiskované v českých i slovenských časopisech a denících. Její recenze v Rovnosti byla v r. 1966 patrně prvním článkem o díle Květy Legátové, která tehdy své rozhlasové hry a časopisecké povídky podpisovala pseudonymem Věra Podhorná. V roce 1989 na sebe Hájková nijak výrazně neupozornila, a mohla proto tisknout své práce i v době, kdy řadě jejích brněnských i pražských kolegů znemožnily práci vyhazovy ze zaměstnání a zákazy publikování. Po listopadu 1968 ji mrzelo, že psala i do normalizačního Literárního měsíčníku.

Mnoho studií Aleny Hájkové souvisí s její pracovní náplní v Ústavu pro českou a světovou literaturu. Tyto studie vycházely v časopise Česká literatura, ve sbornících z vědeckých konferencí a také v tematických sbornících autorských kolektivů (Česká literatura v boji proti fašismu, 1987, Kniha o Čapkovi, 1988). Část z toho, co v těchto sbornících vyšlo, je negativně poznamenána dobou vzniku, ale to

neznamená, že v pracích ze sedmdesátých a osmdesátých let patří všechno minulosti.

Záslužnou a téměř anonymní položkou v bibliografii Aleny Hájkové jsou hesla v literárních slovnících. Práce na slovníkových heslech byla součástí její práce v Ústavu pro českou a světovou literaturu. Její hesla jsou v populárním „modrém“ Slovníku českých spisovatelů (1964), který redigovali Rudolf Havel a Jiří Ope-lik, ve dvou slovnících normalizačních (oba z r. 1985, vedoucími redaktory byli Vladimír Forst a Milan Blahynka), ale i v prvních dílech Lexikonu české literatury a ve Slovníku českých spisovatelů od

roku 1945, který vyšel už po listopadové revoluci (ved. red. Pavel Janoušek). Heslář normalizačních slovníků autorů dvacátého století je neobjektivní a plný mezer (protože v něm chybí exulanti a disidenti, ale jsou naopak uvedeni mnozí spisovatelé, kteří tam významem svého díla nepatřili), za to však autoři jednotlivých hesel nemohli. Z brněnských odborníků na slovníkových heslech pracovali vedle Aleny Hájkové také například Sylva Bartůšková, Blahoslav Dokoupil, Pavel Pešta, Jiří Poláček a Marie Uhlířová.

J. Rambousek

Redakci Universitas došlo

Člověk, víno, společnost. Sborník z konference. Masarykova univerzita, Brno 2012

Alena Franková, **Podmienky úspešného vzdelávania žiakov s vývinovými poruchami učenia v inkluzívnej škole v Slovenskej republike.** Masarykova univerzita, Brno 2012

Full cost: Výzva, nebo hrozba? Sborník příspěvků mezinárodní konference. Ladislav Janíček, Lenka Jarmarová (eds.). Masarykova univerzita, Brno 2012, CD

Marta Goňcová a kol. **Evropská integrace.** Masarykova univerzita, Brno 2012

Motivace nadaných žáků a studentů v matematice a přírodních vědách. Sborník referátů z konference. Jiřina Novotná (ed.). Masarykova univerzita, Brno 2012, CD

10th National and International Conference of the Moravian and Silesian Association of Teachers of English. Masarykova univerzita, Brno 2012, CD

Nové výzvy pro geografii. Výroční konference České geografické společnosti. Hana Svobodová (ed.). Masarykova univerzita, Brno 2013, CD

Otázky komunikace a téma handicapu se zřetelem k žákům se speciálními vzdělávacími potřebami, Naděžda Siegllová, Jitka Zítková et al. Masarykova univerzita, Brno 2012

Předškolní vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami, Miroslava Bartoňová, Ilona Bytešníková et al. Masarykova univerzita, Brno 2012

Žáci se speciálními vzdělávacími potřebami v cizojazyčné výuce a ve výzkumu, Renée Grenarová, Marie Vítková (eds.). Masarykova univerzita, Brno 2012

Specifika profesní orientace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a jejich pracovní uplatnění, Zdeněk Friedmann et al. Masarykova univerzita, Brno 2012

Towards Inclusive Society through Education and Support, Lucie Procházková, Karel Punčocha et al. Masarykova univerzita, Brno 2012

Vybrané problémy oborové didaktiky dějepisu 5 (v disertačních pracích studentů doktorských studijních programů), J. Doleželová (ed.). Masarykova univerzita, Brno 2012 *pokračování na str. 67*

Významné osobnosti naší univerzity

Theodor W. Adorno v Brně

Před 110 lety se dne 11. září 1903 ve Frankfurtu nad Mohanem narodil filozof, sociolog, hudební vědec, estetik a také hudební skladatel **Theodor Wiesengrund Adorno**, v době návštěvy Brna ředitel frankfurtského Ústavu pro sociální vědy. Adorno patřil k zakladatelům slavné Frankfurtské školy, která se proslavila novým pohledem na problémy moderní společnosti, a byl jedním z neoriginálnějších myslitelů dvacátého století. Protože mezi filozofy a vědci, kteří na Adorna působili, byl vedle Hegela a Freuda vždycky jmenován i Karel Marx a protože Adorno kritizoval západní konzumní společnost, bylo jeho jméno známé i u nás, za „železnou oponou“. Jako profesor měl Adorno značný vliv na německé studentské hnutí, ale tam, kde levicové studentské skupiny sáhly k teroru a násilí, tyto postoje ostře kritizoval a mluvil dokonce o levicovém fašismu. Dobu vlády nacismu strávil profesor Adorno samozřejmě v exilu, v Anglii a USA.

V roce 1966 navštívil Adorno tehdejší Československo, a to je důvod, proč se o něm zmiňujeme v rubrice Významné osobnosti naší univerzity. Součástí jeho návštěvy v Československu byla totiž také Adornova brněnská přednáška Sociologie a empirický výzkum, jež se konala 27. dubna 1966 v aule brněnské Filozofické fakulty. Přednáška, kterou souběžně překládal brněnský filozof a sociolog Hanuš Steiner, byla konkrétním důkazem proměny kulturní atmosféry v Československu a patří do pestré mozaiky událostí, jež připravovaly náš rok 1968. Pro toho, kdo sledoval, co se děje v západní Evropě a ve světě, byl Adorno poslem myšlenky, že budoucnost patří společnosti zaručující plnou občanskou svobodu, ale zároveň

společnosti i sociálně a majetkově spravedlivé.

Adorno se ve své přednášce zabýval otázkou, jak překonat protiklad teoretické a empirické sociologie. Tehdejší západní a zejména americká empirická sociologie se podle jeho názoru svými kvantitativními výzkumy mnohdy zcela nepodstatných jevů stala pouhou obráncí stávajících poměrů a rezignovala na širší společenský dosah. Kvantitativní a statistické metody vyhovují společnosti, v níž se lidé poslušně zařazují do určitých „rubrik“ a chovají se tak, jak se od nich čeká. Stoupenci historického materialismu v tzv. východní Evropě se naopak vyžívají v teorii, jsou vzdáleni živé praxi a tvrdošjně hájí víru ve svá dogmata. Podle Adorna je třeba překonat strnulost obvyklých metod a spojit empirický přístup s hledisky genetickými a historickými. Pro sociologa je důležité, aby měl cit pro sociální situace. Exaktní metoda (a to se netýká jen sociologie) nemusí být vždycky nejlepší, je dobrá pouze tam, kde vyplýne z přemýšlení o konkrétní věci. Jen jako na okraj uvedl přednášející několik konkrétních příkladů zajímavých výzkumů o vztahu společnosti a jedince.

My „dříve narození“ si ještě dobře pamatujeme, že se sociologie u nás v padesátých letech prohlašovala za „buržoazní pavědu“. Toho se nepřímou dotkl i Adorno v závěru své přednášky. Připomněl, že brněnská univerzita byla v minulosti spjata s působením významného sociologa, I. A. Bláhy, a právě v době, kdy se u nás začíná sociologie po letech znovu studovat, pokládá Adorno za důležité upozornit na zmíněné metodologické problémy. V diskusi se potom kdosi hosta zeptal, zda se

pokládá za marxistu. „Ano, myslím, že jsem marxista, ale čtete moje práce a pak sudťe sám,“ odpověděl profesor Adorno.

Vzpomínám si, že jsem z přednášky odcházel s pocitem úlevy a radosti z toho, že naše univerzita se vrací do sféry západní kultury a že si znovu začínáme vážit akademických svobod a možnosti konfrontovat své myšlení s tím, co se děje jinde.

V době své návštěvy Československa Adorno nemohl tušit, že má před sebou jen o málo víc než tři roky života. Adornovu nečekanou smrt (zemřel 6. srpna 1969 na klinice švýcarského města Visp) zavinily vlastně filozofovy milované hory. V létě 1969 odjel spolu se svou chotí do Zermattu, aby ve švýcarských Alpách strávil obvyklou letní dovolenou. Nedostatečná aklimatizace způsobila, že jeho život ukončil infarkt, jímž byl stížen v kabině lanovky.

Na závěr ještě pár slov o moderátorovi večera docentu Hanuši Steinerovi. Adorno neřekl ve své přednášce nic, co by mohlo vést k problémům s cenzurou, ale přesto se mi zdálo, že kolega Steiner, který splnil svou tlumočnickou úlohu s velkým přehledem, Adornovy formulace tu a tam trochu zmírňuje, snad s ohledem na to, že by v auditoriu mohli být (a jistě byli) nějací příslušníci StB nebo skalní stalinisté. Náš host se například zmínil o tom, že stará definice proletáře už dnes nemůže platit, vztah k výrobním prostředkům jako defi-

niční znak nepostačuje, příslušníka dělnické třídy je třeba vymezit nově, ale tuto věc Steiner v překladu (jak zjišťuji ze svých téměř půl století starých poznámek) v překladu opsál nebo vynechal. Docent **PhDr. Hanuš Steiner, CSc.** (1919–1982), člen komunistické strany od roku 1938, za války vězněný nacisty a po osvobození významenaný za odbojovou činnost, se ve svých pracích zabýval zejména teorií veřejného mínění. V roce 1970 byl Steiner vyloučen z KSČ, od roku 1973–1976 působil na fakultě jen jako technicko-odborný pracovník, který nesměl přednášet, a v roce 1976 mu rektor prodloužení smlouvy zamítl. Skripta Předmarxistická filozofie dějin a společnosti (1973 a 1982), která pod vedením doc. Steinera připravili ještě dr. Ivan Daňhel, dr. Ivan Hodovský, dr. Ivana Holzbachová, a dr. Jaroslav Strítecký, pod jménem hlavního autora vyjít nesměla, a proto jsou podepsána „Ivana Holzbachová a kol.“ V přepracovaném vydání (Sociální filozofie – antologie textů, Brno 1993) byla už celá záležitost vysvětlena a doc. Hanuš Steiner mezi autory uveden. V rektorově zamítavé odpovědi na Steinerovo odvolání bylo užito formulace typické pro temná léta normalizace: „...ztratil [jste] způsobilost k výkonu zaměstnání na vysoké škole“. Doby, kdy by se byl mohl na fakultu vrátit, se Hanuš Steiner už nedožil.

J. Rambousek



Jan Štursa, Melancholické děvče, 1906

Panorama knih

R. Hajossy, P. Mačura: Fyzika a matematika úspěšnej strelby v basketbale*

Publikace s názvem „Fyzika a matematika úspěšnej strelby v basketbale“ velmi pozoruhodně a sofistikovaně nabízí v obecné rovině jednu z variant propojení teorie s praxí, konkrétně sportu a vědy. Poukazuje na skutečnost, že sport už není pouze záležitostí samotného tréninku a sportovního výkonu, ale je užitečné přihlížet také k jeho dalším souvislostem. Těmi pak mohou být bezesporu také poznatky aplikované fyziky a matematiky. Jak autoři správně zmiňují již v úvodu, publikací, knih a článků zabývajících se basketbalem a jeho konfrontací se základy biomechaniky, biomedicínské mechaniky a fyziky je celá řada, avšak pouze málo z nich matematicky vyjadřuje děje, které při této míčové kolektivní hře probíhají. V publikaci je konstatována a předkládána skutečnost, že po vystřelení míče již o jeho osudu nerozhoduje samotný hráč, nýbrž pouze fyzikální zákony mechaniky a aerodynamiky. Právě tento fakt je pak východiskem pro detailní analýzu opírající se o širokou škálu matematických vzorců a rovnic.

Z metodiky basketbalu se autoři zaměřují na prvek, který je z hlediska technické obtížnosti a nácviku s ním spojeného tím nejnáročnějším – na střelbu. Logicky je pak hlavním tématem jejich práce dosažení co nejvyšší úspěšnosti, tedy maximální efektivity střelby.

Publikace je členěna do čtyř kapitol. První kapitola se zabývá velmi přehledně a s dostatečně vědeckým přístupem problematikou samotného míče: fyzikální podstatou vzduchu v míči i mimo něj, zákonitostmi jeho odrazu. Navazující tři

kapitoly se pak věnují parabolické a balistické dráze a rotaci míče. Všechny kapitoly využívají fiktivních, modelových situací a úloh, jejichž řešení slouží k lepšímu pochopení dané problematiky. Argumentace všech pojednání je přesvědčivá a splňuje parametry vědecké práce. Velkou výhodou je také příložený CD nosič se soubory Excel, jehož případné využití se neomezuje pouze na řešení úloh v prostředí basketbalu, ale také i v dalších míčových hrách.

Práce poukazuje na dnešní úzkou provázanost sportu a vědy. Její předností je sice nesporná originalita a v jistém slova smyslu jedinečnost, avšak dochází zde k výraznému potlačení lidského faktoru. Praktické využití pro trenéry (stejně jako pro hráče) v praxi je značně diskutabilní a polemické.

Autoři projevili vysokou odbornou znalost svých specializací, vhodně se doplňují a tato spolupráce napříč obory je pro práci velmi přínosná. Pro danou oblast bádání je práce bezesporu obohacením a lze ji hodnotit obsahově i metodicky jako kvalitní.

V. Pruša

* Tělovýchova a sport. Masarykova univerzita Brno 2011. 300 s.

Kateřina Machovcová: Nesamozřejmé perspektivy*

Kateřina Machovcová vystudovala psychologii na Fakultě sociálních studií MU, kde v současné době působí jako externí vyučující oboru Genderová studia. K tématu genderu a feministického přístupu v psychologii se vyjadřuje dlouhodobě v podobě odborných časopiseckých článků, a je tedy logické, že se nyní oblast

svého zájmu rozhodla přiblížit v rozsahu samostatné knihy.

Publikace o rozsahu 186 stran svou strukturou připomíná závěrečnou práci vysokoškolského studia. Deset kapitol je rozděleno do dvou částí, z nichž první se zabývá teorií a druhá popisuje výzkumnou studii realizovanou v letech 2007–2009. Tyto podobnosti bohužel pokračují i v první kapitole nazvané Kritické nahlížení na psychologii, která je, tak jako tradičně pojatá studentská závěrečná práce, psána značně složitě, jako by měla čtenáře spíše zmást než jej uvést do problematiky. Kdo však vydrží, nalezne ve zbytku první poloviny knihy velmi dobrý přehled především zahraničních ideových proudů zabývajících se feminismem a psychologii. Přehled je již o poznání lépe stravitelnější, snaží se přiblížit celé spektrum feministických názorů, nejednou spolu nesouhlasících. Hlavním negativem knihy tak zůstává autorčina snaha držet se popisu natolik, že místy není patrný její vlastní názor.

V již zmíněné úvodní kapitole se Machovcová věnuje stěžejním myšlenkám kritického přístupu k pozitivistickému myšlení v psychologii. Tomu vyčítá především falešnou neutralitu výzkumníků a zdůrazňuje neoddělitelnost jednotlivce a jeho sociálních podmínek a vlivů okolí. Dále se věnuje představení feministického přístupu a jeho motta „osobní je politické“, které přibližuje například v citaci: „Problémy žen a dívek mohou být signály potřebných širších politických změn.“ V následující kapitole Napjatý vztah mezi feminismem a psychologickou praxí pak pokračuje a představuje více i méně radikální kritiku psychoterapie. Následně uvádí několik bodů vize feministické psychoterapie, které však značně připomínají tzv. dobrou terapeutickou praxi. Kapitola Studium genderu v psychologii nejprve popisuje gender jako vnitřní strukturu, ne-

závislou na biologickém pohlaví, a poté dvojí možné zkeslení ve výzkumu genderu – přílišné zdůrazňování a minimalizování rozdílů. Téma moci, diskutované v předchozích kapitolách, tu doplňuje o úvahu nad řadou situací, kdy feministky samy sebe vzájemně kritizují za utlačování menšin. Zamýšlí se nad tématem autonomie, jako původně maskulinní hodnoty a klade si otázku, zdali podpora k autonomii v poradenství pro ženy neznamená spíše riziko než přínos, pokud zároveň nedochází ke společenským změnám. Kapitola, kterou lze chápat jako stěžejní část celé první části knihy, zakončuje úvahou na téma smyslu návratu jedince po terapii do problematického prostředí. Definitivní tečku za kapitolou pak utváří příklad vztahu z letáčku centra pracujícího v duchu feministického přístupu. Ten ukazuje postupné kroky v práci s ženami v depresi: pasivita - terapie jeden na jednoho – skupinová diskuse – akce (požadavek změn v komunitě). Na tuto ukázkou navazuje poslední teoretická kapitola nazvaná Feministické poradenství. Že jde o téma špatně uchopitelné autorka přiznává již v citaci: „Feministické myšlení je definováno spíše tím, co nechce, než tím, co chce.“ I přesto však uvádí několik zásad feministické terapie, jak je definovali předchozí autoři a zároveň kritiku vyčlenění takto pojaté práce jakožto něčeho víc než dobře a eticky vedené praxe.

Druhá část knihy, ve které je zmíněn samotný výzkum, obsahuje celkem šest kapitol. Autorka zde nejprve stručně popisuje použitý kvalitativní přístup a jeho omezení. Bohužel se čtenář nedozví téměř nic o způsobu výběru respondentů, což značně snižuje váhu později prezentovaných výsledků. V duchu principů uvedených v teoretické části se dozvídáme, že autorka je v tématu osobně zainteresovaná. Kdo by ale čekal zamýšlení nad možným ovlivněním výsledků bude zklamán. Kapitoly vě-

nované výsledkům jsou vlastně popisem sérií výroků psychologů, které se vztahují k tématu genderu a ukazují zkušenost konkrétních deseti psychologů z terapie. Nalezená témata zahrnují například chápání genderu jako rozdílnosti, jedinečnosti, vliv genderu na volbu terapeuta či terapeutky, chápání genderu jako rizika pro práci v terapii a úvahy nad tématy vztahu genderu a moci. V závěru praktické části autorka popisuje pohled terapeutů na svou vlastní veřejnou angažovanost směřovanou ke společenské změně. Výzkumnou část publikace lze chápat jako sondu do práce psychologů, kteří (sami, nebo v očích autorky) přikládají genderu podstatnou úlohu ve své práci a jako popis některých témat, které se v terapii mohou objevit. Dále než za popis se ale práce nedostává a po v mnoha ohledech velmi kritické teoretické části tak čeká zklamání z absence konkrétního přesahu zmíněného feministického přístupu do praxe. Zvidavý čtenář si připomene, že gender je koncept, s nímž by měl psycholog pracovat, nedozví se ale jak.

Knihu tak mohou doporučit tomu, kdo se chce dozvědět více o pohledu feminismu na psychologii a terapii a rád by si udělal obrázek o vývoji této problematiky v čase. Kdo by hledal prakticky zaměřenou knihu, udělá zřejmě lépe, když sáhne jinam.

M. Čerňák

- * Kateřina Machovcová: *Nesamozřejmě perspektivy (Genderová analýza v psychoterapii a psychologickém poradenství)*. Mezinárodní politologický ústav MU, Brno 2011, 186 s.

Jozef Suchoža a kol.: Česko-slovenské kontexty obchodního práva*

Prestíží česko-slovenský autorský kolektiv (Jozef Suchoža, Ján Husár, Karel Marek, Přemysl Raban), složený ze čtyř zkušených odborníků na obchodní právo, předkládá koncepčně ojedinelou a do značné míry netradiční publikaci s názvem **Česko-slovenské kontexty obchodního práva**. Kniha je věnovaná především vzájemným souvislostem českého a slovenského obchodního práva. Publikace vyšla na přelomu roku 2011/2012 v nakladatelství Wolters Kluwer ČR, a.s., a je napsána k právnímu stavu ke dni 1. 11. 2011.¹

Obchodní právo je odvětvím, které sice majoritně spadá do sektoru soukromého práva, nicméně zde najdeme i řadu prvků veřejnoprávních – zejména pokud jde o relevantní vztahy mezi podnikatelem a státem, o právní podmínky podnikání, obchodní rejstřík či ochranu hospodářské soutěže, proto mě jako učitele práva veřejného tato publikace zaujala.

Zjednodušeně můžeme napsat, že obchodní právo uspořádává vztahy mezi obchodníky a podnikateli. Obchodní právo je průřezovým odvětvím, mj. navazuje na občanské právo, ale vtahuje do sebe i jiné instituty např. ze správního práva. Pro moderní obchodní právo je stále více charakteristická publicizace, tedy ingerence veřejnoprávních norem.

Obchodní právo, resp. nauku obchodního práva můžeme mimo obecné části rozdělit na čtyři primární pilíře :

- obchodní společnosti a družstva
- obchodní smlouvy a závazky

¹ O sepětí s veřejným právem svědčí i fakt, že nakladatelským recenzentem zmíněné publikace byl mj. i prof. JUDr. Petr Průcha, CSc., z katedry Správního práva a správní vědy PF MU.

- cenné papíry
- soutěžní právo

Při výběru jednotlivých částí monografie se autoři rozhodli zpracovat jednak společné česko-slovenské aspekty obchodního práva a jednak problematiku platného obchodního práva, především právo obchodních společností, závazkové právo v obou republikách, s poukázáním na společné znaky, případně na rozdílná legislativní řešení. Recenzovaná publikace se také zabývá otázkou projednávání a rozhodování obchodních sporů se zahraničním prvkem.

Prof. JUDr. Jozef Suchoža, DrSc., dlouholetý vysokoškolský učitel a také advokát, zpracoval první část publikace, věnující se zejména základním východiskům geneze obchodní práva na území ČR a sousední SR. Důkladně vysvětluje historické determinanty a důležité souvislosti, vymezuje působnost obchodního práva a zamýšlí se nad jeho rolí ve společnosti. Věnuje se též vymezení pramenů obchodního práva. Jozef Suchoža pracoval nejen s literaturou českou a slovenskou, ale také s relevantními prameny z dalších zemí (SRN, Polsko etc.). Část zpracovaná prof. Suchožou najde své čtenáře zejména mezi teoretiky obchodního práva a hloubavějšími praktiky z obou stran česko-slovenské hranice.

Jeden z nejvýznamnějších slovenských komercionalistů, doc. JUDr. Ján Husár, CSc., zpracoval část druhou, věnovanou obchodním společnostem a družstvu. J. Husár se obchodně-právní tematice věnuje dlouhodobě, mj. ji přednáší od roku 1984 na Právnické fakultě Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košicích a od roku 1991 též na Podnikově hospodářské fakultě Ekonomické univerzity, Bratislava. Zároveň je činný jako rozhodce v majetkových sporech; má tedy bohaté praktické zkušenosti, které náležitě promítl i do textu představované publikace.

Ján Husár, který s výše citovaným Jozefem Suchožou již dříve napsal populární slovenskou vysokoškolskou učebnici Obchodné právo, se ve své části publikace věnuje též právní regulaci obchodních společností, analyzuje instituty těchto společností (např. obchodní jméno, sídlo, podíl, základní jmění etc.) a vždy důkladně komparuje českou a slovenskou právní úpravu. Dovolil bych si tu upozornit na důkladně zpracovanou subkapitolu věnovanou úpravě společnosti s ručením omezeným (s. 197–257) a též na subkapitolu věnovanou akciové společnosti (s. 257–286).

Prof. JUDr. Karel Marek, CSc., zpracoval kapitolu třetí. Zaměřil se zejména na obchodní závazkové vztahy, tedy na jeho celožitovní doménu mající svůj pozitivně-právní domicil v části třetí obchodního zákoníku. Analyzována je mj. smlouva kupní, smlouva o dílo, smlouva o inkasu či smlouva mandátní. Známy brněnský pedagog K. Marek též rozebírá vlastní problematiku uzavírání smluv a splnění závazku. V praxi se uzavírá řada smluv mezi českými a slovenskými subjekty, tedy jež mají sídlo jeden subjekt v ČR a druhý v SR; subjekty leckdy mylně vycházejí z představy, že aktuální pozitivní obchodní právo je v obou zemích stejné (či skoro stejné), na to, že tomu tak není, poukazuje právě část recenzované knihy zpracovaná prof. Markem.

Oceňuji srozumitelné zpracování probírané právní problematiky, takže bude užitečná nejen právníkům, ale i četným podnikatelům, kteří např. obchodují se SR. K. Marek do textu též promítá své praktické a teoretické celožitovní zkušenosti.

Zpracovatelem části čtvrté je prof. JUDr. Přemysl Raban, CSc., který se věnoval alternativnímu řešení sporů a rozhodčímu řízení. Jak známo v poslední době narůstá počet sporů mezi subjekty podnikatelské sféry. Autor se věnuje především



Jan Štursa, Sullamit Rahu, 1910–1911

alternativním cestám řešení sporů – negociaci, facilitaci, mediaci, conciliaci, mini-trialu, med-arbu (kombinaci mediace a rozhodčího řízení), ODR a dalším. Gros Rabanovy části tvoří analýza rozhodčího řízení – věnuje se nejen vlastnímu průběhu řízení, ale též jeho významu. Čtenáře jistě zaujme část věnovaná možnostem napa-dení rozhodčího nálezu (s. 494–502).

P. Raban je velice zkušený autor, který se mj. podílel na komentáři k občanského soudního řádu.

Lituji, že v publikaci není více rozebrána tematika Evropského družstva (European cooperative society) a že zde není zpracována tematika nekalé soutěže. Možná tato problematika bude zpracována v dalších vydáních této publikace.

Josef Suchoža, Ján Husár, Karel Marek, Přemysl Raban napsali, velmi zdařilou a užitečnou publikaci. Její hlavní síla je v komparaci české a slovenské právní úpravy.

Knihu možno doporučit především právníkům, jejichž klienti obchodují s partnery z druhé strany hranice, ale své místo najde i v knihovničkách studentů právnických a ekonomických fakult. Tato pobídka je nepochybně umocněna faktem, že stále více slovenských studentů studuje v ČR – a naše Masarykova univerzita je toho jasným důkazem – takže pro ně bude určitě užitečné vědět, jakými cestami se obchodní právo vydalo v obou zemích.

V neposlední řadě kniha může být užitečným rádcem jak českým, tak i slovenským soudcům (resp. justičním čekatelům a asistentům soudců).

Věřím, že se publikace stane srozumitelným průvodcem nástrahami českého a slovenského obchodního práva, a že též přispěje ke zvýšení právního vědomí v této oblasti. Rovněž pomůže předcházet případným neblahým právním důsledkům plynoucím z neznalosti. *P. Kolman*

* Praha: Wolters Kluwer 2012, 544 s.

Zdeněk Máčka a kol.: Říční dřevo ve vodních tocích ČR*

Předložená monografie autorů Máčka, Krejčího a kol. přináší nové poznatky o významu říčního dřeva a jeho strukturálních, funkčních a dynamických charakteristikách v zalesněné krajině vybraných vodních toků (Černá Opava, Dyje, Lužnice, Morava v oblasti Litovelska a Strážnicka, Morávka a Svatka). Svým obsahem tak rozšiřuje některé známé informace o genezi říční krajiny, které dává do logických souvislostí a porovnává je s již známými údaji světových řek.

V úvodních kapitolách autoři představují problematiku mrtvého dřeva v říční krajině, objasňují zavedení nového termínu říční dřevo a předkládají různé terminologické názvy jeho podob. Z pohledu přírodovědných disciplín dále nastiňují význam říčního dřeva jak pro říční krajinu, tak pro samotný vodní tok. Srozumitelným deskriptivním způsobem jsou zde shromážděny klíčové informace, které se o dané problematice objevují zejména v zahraničních publikacích a výzkumných zprávách. Škoda, že rozsah monografie neumožnil autorům větší prostor pro rešeršní část, která tak mohla být pro nové zájemce o tuto problematiku velkým přínosem.

Představení zkoumaných říčních úseků, na něž se autoři zaměřili, přináší základní údaje o hydrogeomorfologických charakteristikách, které jsou doplněny o identifikaci výrazného biogeomorfologického činitele, vegetačního krytu. Zde autoři zmiňují potenciální přirozenou vegetaci, typy biotopů, skupiny typů geobiocénů. Dominantní fanerofyty doplňují dendrometrickými šetřeními. Z pohledu čtenáře mohla tato kapitola obsahovat také příčné profily říčních údolí, které by pomohly vhodně doplnit popisované chování vodních toků.

Konkrétní výsledky výzkumu autor-ského kolektivu začínají kapitolou pět (Struktura říčního dřeva), ve které jsou uvedena kvantitativní data týkající se množství, velikostní strukturae, polohy a orientace říčního dřeva na zkoumaných vodních tocích. Autoři zde porovnávají zjištěné údaje s výsledky z Německa a SZ USA. Za přínosnou považují následující kapitolu 6 (Dynamika říčního dřeva), ve které jsou uvedeny informace o monitoringu mobility říčního dřeva během povodňových situací, s čímž souvisí uvedené výsledky dokumentující meziroční změny množství a prostorového rozmístění dřeva. Nad rámec stanovených šetřených částí vodních toků dokládají autoři příklad extrémních akumulací dřevní hmoty na příkladu Kenické akumulace v CHKO Litovelské Pomoraví. Celkový rámec dynamiky mrtvého dřeva je doplněn popisem bilance dřevní hmoty v ekosystému vodního toku na příkladu poříčních niv Dyje. Ta je víceméně založena na subjektivních přístupech autorů a kvalitativním popisu stavu dřevní hmoty. Závěrečná kapitola výzkumu (Funkce říčního dřeva) sice v úvodu předesílá, jaké funkce plní ve vodních tocích říčních dřeva, ale obsahově se příliš striktně zaměřuje, i když to autoři zmiňují, na abiotické charakteristiky, zejména pak na sedimentologické charakteristiky a jejich vztah k rozmístění říčního dřeva. Ekologické hledisko je zde dotčeno pouze zkoumáním druhového složení makrofauny v biotopech poříčních niv Dyje, Svratky a Moravy.

Monografii Říční dřevo ve vodních tocích ČR považují jako celek za přínosnou sondu do problematiky fluvialní geomorfologie. Z uvedených informací je patrný velký objem práce autorského kolektivu, nicméně ne vždy se podařilo uhlídat rovnováhu v množství předkládaných informací a jejich interpretací. Některé tabulkové a grafické údaje zůstávají bohužel

bez detailnějšího komentáře. I přes tyto mé postřehy je monografie napsána srozumitelným odborným jazykem a dokumentuje velmi aktuální a žádané poznatky, na které je určitě potřeba reagovat zejména v oblasti krajinného plánování.

A. Ruda

* Zdeněk Máčka, Lukáš Krejčí a kol.: Říční dřevo ve vodních tocích ČR. Brno, Masarykova univerzita 2011, 107 s., ilustrace, mapy.

Milena Šubrtová a kol.: Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990–2010*

Kolektiv autorů spojený s Pedagogickou fakultou Masarykovy univerzity vydal na přelomu loňského a letošního roku publikaci věnovanou pohádce a jejímu vývoji v porevolučním období. Z pohledu předmětu zájmu žánrově indiferentní název Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990–2010 reflektuje jednu z nejvýraznějších tendencí děl určených malým čtenářům, a sice přesahování pohádky i do ostatních žánrů dětské literatury a naopak. Ambicí souboru 21 studií není kompletní výčet všech autorů a titulů vydaných ve vymezeném období, ale zodpovězení otázky, zda si pohádka uchovala „svůj umělecky novátorský potenciál, vnitřní dynamiku a čtenářskou atraktivitu“ (s. 7). Příspěvky, rozdělené do šesti oddílů, představují významné autory, kteří do vývoje pohádky zasáhli po roce 1989, s drobnými přesahy do doby dřívější v případě některých etablovaných spisovatelů (Jan Vladislav, František Nepil či Ivan Binar).

Úvodní studie Mileny Šubrtové představuje koncept dalších kapitol. Prezentuje společenské změny, které českou pohádku zasáhly a významných způsobem způsobi-



Jan Štursa, Odpočívající tanečnice, 1913

tivně či negativně ovlivnily, a nastiňuje vývojové tendence, jimž se podrobněji věnují jednotlivé interpretační analýzy.

Oddíl nazvaný Mezi folklorem a autorskou pohádkou otevírá kapitola Ivana Němce věnovaná tvorbě Jana Vladislava, překladatele, básníka i vypravěče pohádek z celého světa, který se vrátil po několika letech nucené emigrace a připomněl se mj. Pohádkami paní Meluzíny, za něž získal v roce 1999 Zlatou stuhu. Jitka Zítková navazuje připomenutím rovněž ceněných souborů Milady Motlové, jejichž význam spočívá zejména v udržování živé tradice folklorních látek. Martin Reissner sleduje Šrutovy adaptace amerických a britských pohádek, především se zaměřuje na postavu Králíka, jež je oblíbená v USA a v Karibiku a jehož přítomnost v českém prostředí je „dráždivá“ (s. 105). Emila Šalouna, Jaromíra Kincla a Františka Nepila zařadila Jitka Zítková ve svých dvou státech ve druhé části publikace mezi osobité pokračovatele jednoho z nejvýznamnějších tvůrců české autorské pohádky poválečného období – Václava Čtvrťka. Třetí část Pohádkový příběh v obrázkové knížce, zaměřující se na tvorbu spisovatelů a současně výtvarníků Pavla Čecha, Martiny Skaly, Petra Nikla a dosud méně známého Františka Skály, se naopak soustřeďuje na žánr, jenž sice není v kontextu české literatury novinkou, nicméně v současnosti zažívá výrazný kvalitativní i kvantitativní nárůst a stává se významným proudem výsostně originální moderní tvorby nejen pro děti v předškolním či mladším školním věku. Pohádkovou produkci Arnošta Goldflama, Ivana Binara, Aloise Mikulky a Magdaleny Wagnerové spojuje kromě zařazení do čtvrtého oddílu humor, který v případě každého z nich vychází z jiných principů – od inovativního ironického pojetí tatínka-vypravěče u prvního z nich až po postavy ježibab, které představují jednu ze zásadních konstant

v Mikulkově tvorbě. Pro imaginativní pohádky (pátá část), které v uplynulých dvou desetiletích tvořily osobnosti jako Viola Fischerová, Karel Šiktanc, Radek Malý, Ludmila Klukanová či Jiřina Salaquardová, je typická významová mnohoznačnost i překračování věkových konvencí čtenářství a návrat k původnímu mezigeneračním sdílení. To dosvědčuje také studie Naděždy Siegllové Pohádkové příběhy pro dvojího adresáta, opírající se o dva tituly z pera Michala Viewegha a známé Lichožrouty Pavla Šruta. Závěrečné analýzy, soustředěné v díle Pohádka v prostoru návodné literatury, se pozastavují nad tvorbou Ivony Březinové, Pavla Bryceze, Olgy Černé či Daniely Krolupperové, jejichž pohádky se v minulých letech objevovaly ve výsledkových listinách různých ocenění či anket, s ohledem na výrazné uplatnění didaktické funkce často díky hlasování pedagogů a knihovníků.

Svémi studiiemi kromě již zmíněných autorů přispěli i David Kroča, Miroslav Chocholatý a Jiří Poláček. Publikace obsahuje také užitečný Výběr z českých pohádkových titulů 1990–2010, sestavený na základě dobového čtenářského a literárně-kritického ohlasu.

Ačkoliv redakci unikly některé věcné nepřesnosti (např. označení novoromanika Julia Zeyera za obrozeneckého básníka – s. 74), nelze pochybovat o tom, že Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990–2010 představují významný příspěvek k dosud podrobněji nepracované části historie dětské literatury, který lze kromě studentům, pedagogům a knihovníkům doporučit i širší veřejnosti.

M. Hrdličková

- * Milena Šubrtová et al.: Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990–2010. 1. vyd. Brno, Masarykova univerzita 2011, 323 s.

Roman Vido: Konec velkého vyprávění?*

Zeptá-li se někdo, jaké velké vyprávění má Roman Vido, odborný asistent na katedře sociologie FSS, na myslí, odpoví mu už podtitul jeho knihy: Sekularizace v sociologické perspektivě. A jaká že sekularizace je velkým vyprávěním? V podstatě myšlenka počínající osvícenstvím a přežívající někde ještě dodnes, že totiž víra v boha se nesnáší s pokrokem rozumu a vědy, a proto nebude mít náboženství v moderní společnosti místo. Tato myšlenka je předchůdcem tzv. sekularizačního paradigmatu, jehož konečné zformování klade Vido do 60. let minulého století a jehož vývoj a posléze pozvolnou erozi ve své knize mapuje. Nikoli ovšem z religionistické, nýbrž ze sociologické perspektivy. Vychází při tom z velkého množství primární i sekundární literatury především britské, americké a částečně německé provenience. Poukazuje na to, že sekularizační paradigma (v Kuhnově významu) vzniklo v době, kdy se sociologie náboženství zřekla spolupráce s teologií, která se snažila výzkum sekularizace využít pro boj proti rozšiřování tohoto jevu, a začala sekularizaci chápat nezávisle.

Sekularizační paradigma se objevilo v 60. letech, ale už od konce 80. let 20. století se začalo hroutit. Ukázalo se, že toto paradigma vychází v podstatě z evropské zkušenosti a zcela pomíjí zkušenost USA. Evropa a vývoj jejího postoje k náboženství je podle kritiků starého sekularizačního paradigmatu výjimkou a je velká otázka, zda se dá aplikovat na vývoj celého západního křesťanství – a to nepíší o ostatních vyspělých kulturách. Aby bylo možno vztah náboženství a sekularizace zmapovat, je třeba nejprve tyto dva pojmy definovat. Ve Vidově knize se ukazuje, že to vůbec není jednoduché a že různí autoři vycházejí z různých definic. Není proto

divu, že diskuse mezi zastánci „starého“ a „nového“ paradigmatu je v podstatě „rozhovorem hluchých“. Nové paradigma totiž ukazuje, že bez ohledu na – někdy a někde – se drolicí institucionální stavbu náboženství zintenzivňuje, např. právě v USA, jeho individuální prožívání. Někteří autoři poukazují i na to, že je nutné definovat i pojem „modernost“. Z jejich hlediska totiž i některá protimoderní (čti protiosvěcenská) náboženská hnutí jsou moderní, protože svým způsobem reagují na situaci v moderní a postmoderní (postindustriální) společnosti (S. N. Eisenstadt – izraelský sociolog). „Nové“ paradigma při svém zkoumání využívá spolupráce historie, kulturní antropologie a jiných společenských věd. Přesto – stejně jako paradigma staré – není s to vytvořit empiricky kontrolovatelnou teorii. I proto ustupuje „velké vyprávění“ více „malým vyprávěním“, která plní funkci prostředku ke kognitivní organizaci „fakt“ pro ty, kteří se pokoušejí porozumět náboženství v moderní době.

Vidova kniha je převážně referativní. To ostatně uznává i on sám. Na druhé straně však přináší zejména pro zainteresovaného laika takové množství problémů, jichž si před tím při úvahách o náboženství nebyl vědom, že se i pro něj stává inspirativní. Jako příklad lze uvést třeba různé definice pojmu náboženství nebo metodologické problémy. Proto není vhodnou pomůckou pouze pro sociology náboženství a religionisty, ale i pro širší okruh čtenářů.

I. Holzbachová

* Centrum pro studium demokracie a kultury (sociologická řada). Masarykova univerzita, Brno 2011. 352 s.

Konec velkého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě*

Nakladatelství Centrum pro studium demokracie a kultury Masarykovy univerzity vydalo v předloňském roce v rámci sociologické řady publikaci *Konec velkého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě*. Jejím autorem je Roman Vido, který působí jako odborný asistent na katedře sociologie FSS MU. Tato kniha se tak v současnosti zařazuje mezi další publikace nové generace autorů, kteří se sociologii náboženství v České republice na různých akademických pracovištích věnují systematicky.

Jak název sám napovídá, práce se zaměřuje na teorie sekularizace, které mnozí současní autoři již považují za překonané či přímo vyvrácené a vyhrazují jim místo na „sметиšti dějin“ sociologie náboženství. Lze dokonce slyšet proklamace o pádu sekularizační teze či klasické sekularizační teorie. Otazník v názvu knihy však není samoúčelný a z hlediska Romana Vida je způsob tohoto nahlížení na různé sekularizační teorie poněkud zjednodušující a zavádějící. Podle Vida ani neexistuje v sociologii náboženství nic jako „klasická sekularizační teorie“. Můžeme zde identifikovat pouze širší teoreticko-analytický rámec, který lze označit jako „sekularizační paradigma“, se specifickým způsobem artikulace vztahu mezi náboženstvím a modernitou (s. 10). Samotné sekularizační paradigma (či narativ) ale ani nelze ze své podstaty vyvrátit.

Koncept paradigmatu je v publikaci pro VIDA zároveň také důležitým analytickým nástrojem, který může sloužit pro určení počátku sekularizační debaty a také k identifikaci těch, kteří si zaslouží plnohodnotné označení „teoretikové sekularizace“ (s. 22). V tomto ohledu pak autor vychází zejména z práce švýcarského sociologa

Oliviera Tschannena, na kterého také často odkazuje. Pokud shrneme záměr autorského počínu Romana VIDA do jedné (jeho) věty, pak snahou je zde představit parametry sekularizační debaty a proměny epistemologického statusu promluvy v jejím rámci vyslovených na poli moderní sociologie náboženství (s. 10).

Po úvodním představení knihy a jejích cílů Roman Vido v jednotlivých kapitolách čtenáře seznamuje s různými fázemi života sekularizačního paradigmatu od jeho ustanovování až po současný stav sekularizační debaty. Věnuje se jak klasickým teoretikům sekularizace, respektive nositelům sekularizačního paradigmatu (Peter Berger, Bryan Wilson, David Martin a další.), tak i jeho kritikům, kteří se zejména v americkém prostředí sociologie náboženství (viz zejména Rodney Stark) snažili vytvořit tzv. nové paradigma (odkazující se často k teorii racionální volby) jakožto protiváhu „evropským“ teoretikům sekularizace. Na jednotlivých stránkách pak Roman Vido podrobně popisuje, jakým způsobem probíhaly argumentační spory obou táborů, přičemž také ukazuje, že zde stejně jako v jakékoliv jiné debatě docházelo často i k různým dezinterpretacím a zjednodušením.

Zásadní narušení (prakticky) monopolního postavení sekularizačního paradigmatu v moderní sociologii náboženství nicméně nepřineslo tzv. nové paradigma, ale podle VIDA až globalizační perspektiva a s ní spřízněná perspektiva mnohočetných modernit (s. 315). Autor však podotýká, že ústup sekularizačního paradigmatu z pozice dominantního výkladového rámce pro analýzu náboženské situace v moderních společnostech nemusí nutně vést k odmítnutí či zavržení konceptu sekularizace nebo k zavržení (různých) sekularizačních teorií, ale důkladné seznámení s průběhem a obsahem sekularizační debaty uplynulých 50 let naopak nabízí řadu důležitých

teoretických a konceptuálních podnětů i inspiraci pro komparativní empirické projekty (s. 316).

Knihu Romana Vída lze v českém prostředí srovnat zejména s publikací Dušana Lužného *Náboženství a moderní společnost*. Sociologické teorie modernizace a sekularizace, která vyšla v roce 1999. Od té doby se nicméně v životě sekularizačního paradigmatu mnohé událo. Vzhledem k tomuto časovému odstupu publikace Romana Vída zpracovává i příspěvky autorů k sekularizační debatě po nástupu nového milénia. V tomto ohledu nelze opomenout především významného současného obhájece sekularizačního paradigmatu Steva Brucea. Zajímavá je například Bruceova polemika s Peterem Bergerem a kritika jeho „paradigmatické konverze“, když Berger na sklonku tisíciletí prohlašuje, že se dříve mýlil, a naopak hovoří o desekularizaci světa. Roman Vido se však snaží věnovat i starším autorům, kteří jsou někdy v sociologických diskusích o sekularizaci (podle jeho názoru) neprávem opomíjeni. Jako příklad lze uvést Richarda Fenna.

Vido na práci Lužného v dobrém slova smyslu navazuje, přičemž ji také výrazně rozšiřuje, doplňuje a aktualizuje. Oproti Lužného spíše přehledové publikaci pak práce Romana Vída poskytuje více provázaný text, kde je téma sekularizačních teorií zpracováno do podrobnějších detailů s větším důrazem právě na chronologii sekularizační debaty (respektive životní dráhu sekularizačního paradigmatu). V této historizaci a systematizaci sekularizační debaty lze spatřovat také jeden z hlavních přínosů publikace.

Závěrem lze říci, že kniha poskytuje poměrně hutný text, který je však zároveň dobře čitelný. Roman Vido v něm podrobným způsobem předkládá „životopis“ čtení sekularizační debaty, která probíhá zhruba od 60. let 20. století až dodnes. Na

mnoha místech má však text určité přešahy, přičemž se (zejména v předposlední kapitole) dotýká i dalších problémů současné sociologie náboženství i sociálních věd obecně. Určitý význam může mít práce i na poli vědních studií, protože autor zde na konkrétním případě popisuje, jak se vlastně postupně stane, že se ustaví „nějaké“ paradigma, a jakým způsobem pak toto paradigma žije a dále se vyvíjí. Přestože se kniha může jevit některým čtenářům místy až příliš deskriptivní, domnívám se, že je v rámci české sociologie náboženství důležitým příspěvkem.

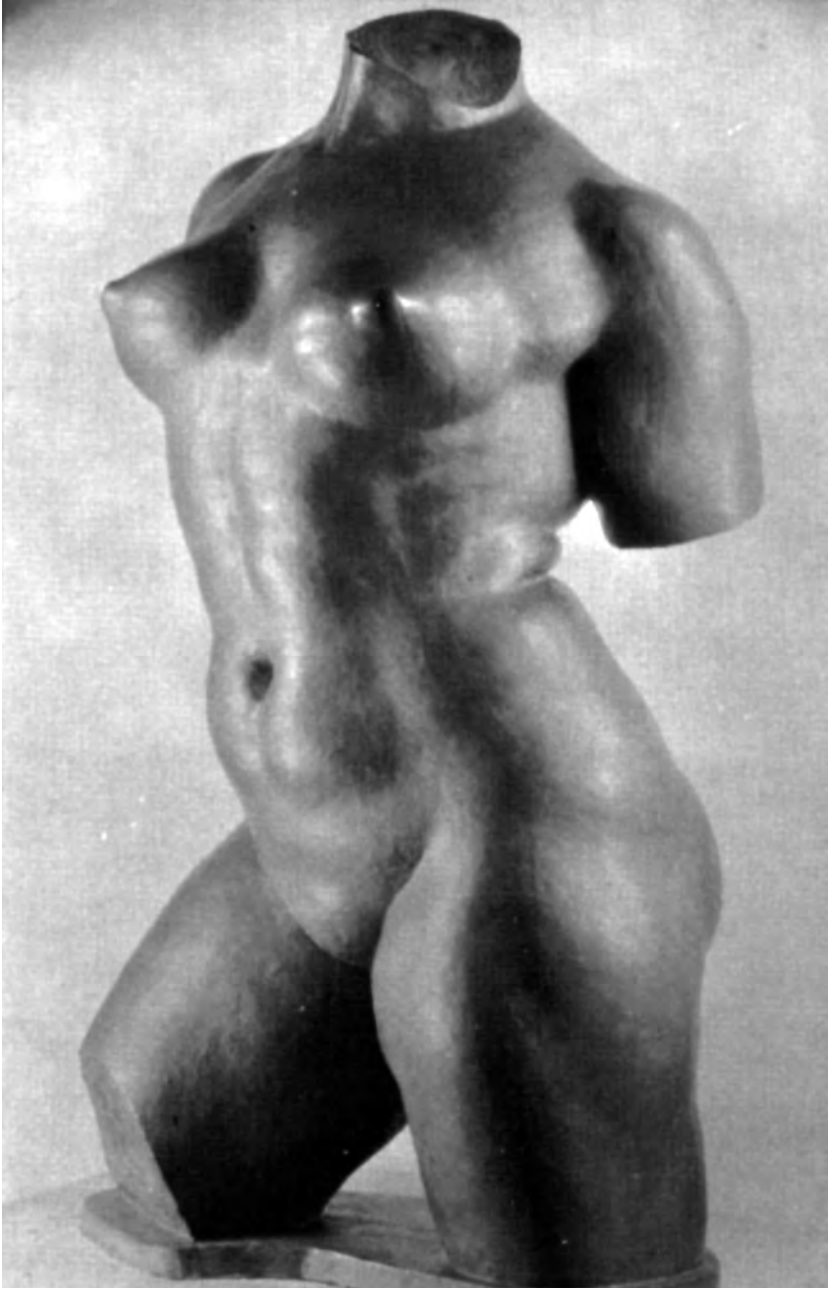
M. Vrzal

* Vido, Roman: *Konec velkého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, Masarykova univerzita, 2011, 352 s.

Radkin Honzák: Babičku potrkal jelen aneb Co tomu říkáte doktore?*

Názvem *Babičku potrkal jelen aneb Co tomu říkáte, doktore?* vás psychiatr, pedagog a exšéfredaktor Praktického lékaře MUDr. Radkin Honzák, CSc. (1939) naláká k sáhnutí po uvedeném knize. Název si vypůjčil z perel-citátů Jaroslava Žáka: „Zavolejte lékaře, babičku potrkal jelen“ (s. 34), ale nic bližšího se o tom nedozvíte. Zato se už v první kapitole – *Doktore, co tomu říkáte?* – dočtete o jeho pacientech z léčebny v Kosmonosích, s nimiž si z počátku nevěděl co počít, např. s pacientkou se sedm let trvajícím těhotenstvím očekávajícím Stalinovo dítě.

Svou knihou navázal na své dříve vydané I v nemoci si buď přítelem (1989), *Kurs psychologické sebeobrany v neza městnanosti* (1991), *Krise v životě, život v krizi* (1994) a jiné. Obsahuje 43 textů,



Aristide Maillol, Torzo pomníku Blanquiho, 1905–1906

z nichž většina jsou lékařské: Workoholik a jeho ženy, Děloha na leasing – proč jsem proti, Ať žijí duchové a nové choroby!, Jak léčit diktátora (Hitlera), atd. Jiné jsou etické: Jak poznat lháře?, Čestné a nečestné chování aneb Jak odolat pokušení, Komunismus je stejné svinstvo jako nacismus. Další přesahují z medicíny do oblastí výtvarného umění, hudby, beletrie a přírodních věd: Paradox handicapu, Tma v duši – William Styron aj. Nakonec bych rád vyzvedl tři: Smí humor do medicíny?, Malé opáčko z lékařské psychologie a Psychosomatická medicína dnes, která proti biomedicínskému modelu klade lepší model biopsychosociální.

Kniha je napsána populárně-naučně, poučí a pobaví nejen psychiatry, ale všechny čtenáře. *J. Sedlák*

* Radkin Honzák: Babičku potrkal jelen aneb co tomu říkáte, doktore? Praha, Galén 2012, 210 s.

Jan Balhar a kol., Český jazykový atlas, *Dotatky*¹*

Na podzim 2011 vydalo nakladatelství Academia šestý, závěrečný, sumarizující svazek *Českého jazykového atlasu* (ČJA), nazvaný *Dotatky*. Završilo se tak unikátní jazykovězeměpisné dílo představující první úplný obraz územního rozrůznění českého národního jazyka.

¹ *Dotatky* jsou věnovány PhDr. Janu Balharovi, CSc., též dlouholetému spolupracovníkovi redakce *Universitas*, u příležitosti 80. narozenin. J. Balhar se na vzniku ČJA se podílel od počátku až po završení celého díla (tj. od přípravy *Dotazníku* přes terénní výzkum po vedení autorského kolektivu všech 6 svazků ČJA). Za celoživotní dílo a především za práci na ČJA byla J. Balharovi předána v roce 2011 čestná oborová medaile J. Dobrovského.

Předchozích pět svazků vyšlo v letech 1992 až 2005. První tři svazky ČJA jsou věnovány lexikální zásobě z významových okruhů „člověk“, „místní a domácí prostředí“ (svazek 1), „zahrada a sad“, „živočišstvo“, „les a rostlinstvo“, „krajinu“, „čas a počasí“, „vesnice dříve a nyní“, „zábavy a zvyky“ (svazek 2), „hospodářská usebdlost“, „polní práce, zemědělské nářadí a nástroje“, „dobytek a drůbež“ (svazek 3). Čtvrtý svazek je věnován územním diferencím morfologických forem všech ohebných slov. Pátý svazek obsahuje několik částí: jádro tvoří kapitola o vybraných jevech hláskoslovných, zpracovány byly též jevy syntaktické a tvoření adverbii, další část představuje výsledky z doplňkového výzkumu ve městech, poslední část přináší mapy svazků izoglos excerpovaných z celého ČJA. Celkem ČJA 1–5 obsahuje 1 558 map a 1 578 komentářů. Mapy ukazují nové členění dialektů.

Závěrečný svazek *Dotatky* (576 s.) zpřístupňuje ČJA jako celek. K rychlé orientaci v rozsáhlém pětisvazkovém ČJA slouží především kompletní rejstřík nářečních dokladů obsažených ve všech předchozích dílech, dále rejstřík zpracovaných položek a rejstřík autorů. *Dotatky* obsahují úvodní nářeční mapu, která byla zároveň podkladovou mapou pro kartografování, seznam pravidelných regionálních obměn, mapy ilustrující geografické rozšíření těchto obměn a seznam obcí a měst, ve kterých byl uskutečněn výzkum. Výzkum byl proveden letech 1964–1972 ve 420 venkovských obcích (223 v Čechách, 197 na Moravě a ve Slezsku). Na výzkum ve venkovských lokalitách navazoval v letech 1973–1976 výzkum ve městech. Pro tento účel byla vytvořena síť 57 bodů (rozsahem je to zhruba osmina bodů venkovských) reprezentujících 37 měst vnitrozemských (18 v Čechách, 19 na Moravě a ve Slezsku) a 20 pohraničních (12 v Čechách, 8 na Moravě a ve Slezsku).

Na venkově se prováděl výzkum převážně u 65–75letých příslušníků staré generace, stejně tak ve vnitrozemských městech, zde však navíc též u 14–15leté mládeže. V pohraničních městech se zkoumala jen mluva příslušníků mladé generace, protože vzhledem k poválečnému osídlování zde žilo obyvatelstvo nářečně různorodé. Výzkumu se ve venkovských obcích zúčastnilo 4 364 informátorů a ve městech pak 1 032 informátorů.

Dodatky přinášejí charakteristiky zkoumaných obcí. Kromě zeměpisné polohy lokalit se zde uvádí první zmínka o obci v historických pramenech, počet obyvatel, jejich zaměstnání, procento občanů zaměstnaných v obci, popř. vyjíždějících za prací, údaje o existenci školy v místě, o farnosti, o dopravní dosažitelnosti obce, ale i informace o zachovalosti dialektu a o počtu informátorů.

Výzkum realizovali přímo v terénu pražští a brněnští dialektologové podle *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* (1964–1965), jenž je v *Dodacích* v úplnosti publikován.

Součástí *Dodatků* jsou též dvě CD, obsahující reprezentativní výběr z audiozáznamů souvislých vyprávění, které byly pořizovány při nářečním výzkumu pro ČJA téměř v každé vesnici (tzn. ve více než 400 lokalitách). Jedná se o 36 vyprávění z Čech a 34 z Moravy a Slezska, v nichž rodilí mluvčí vzpomínají na dřívější život na vsi, na nejrůznější lidové

zvyky atd. Vedle zvukového záznamu jsou k dispozici i přepisy těchto ukázek ve zjednodušené, tzv. fonetické transkripci a stručná charakteristika nářečních jevů obsažených v ukázkách.

Velice cennou součástí *Dodatků* je rozsáhlá bibliografie české dialektologie od r. 1968 (soupis odborné literatury vydané před tímto rokem je obsažen v monografii J. Běliče, 1972). Čtenář jistě ocení její rozčlenění na knihy, části knih, atlasová díla, články a studie v časopisech, periodikách a sbornících. Ve značné úplnosti jsou v ní zastoupeny též diplomové a disertační práce uložené na našich univerzitách.

Zpracováním nářečního materiálu v ČJA je uchováno jazykové dědictví češtiny pro budoucí generace. Atlas předkládá cenný materiál nejen pro další jazykovědná studia, ale nově a podnětné postřehy zde naleznou pro svá bádání též odborníci jiných vědních oborů, zejména historie, etnologie a sociologie. A nejen těm, ale také pedagogickým pracovníkům a všem, kteří se blíže zajímají o český jazyk, *Dodatky* jistě dobře poslouží.

H. Konečná

- * Jan Balhar, Jarmila Bachmannová, Liibuše Čižmárová, Zuzana Hlubinková, Martina Ireinová, Stanislava Kloferová, Zina Komárková, Hana Konečná, Petra Přadková, Stanislava Spinková, Milena Šipková: Český jazykový atlas, *Dodatky*. Praha, Academia 2011, 579 s.



Jan Štursa, Práce, 1912–1913

- Aktivizace sociálně znevýhodněných skupin v pedagogické praxi a výzkumu.** Lenka Gulová et al. Masarykova univerzita, Brno 2012
- Aktuálně je problémy obučení ruskému jazyku.** Simona Koryčánková (ed.) Masarykova univerzita, Brno 2012
- Aktuální témata výzkumu učení a vyučování cizím jazykům.** Věra Janíková, Michaela Píšová, Světlana Hanušová (Eds.). Masarykova univerzita, Brno 2012
- Tomáš Bouda a kolektiv autorů, **Elektronické knihy v českých knihovnách.** Masarykova univerzita, Brno 2012
- Olga Dontcheva-Navratilova, Renata Jančaříková, Gabriela Miššíková, Renata Povolná, **Koherence and Cohesion in English Discourse,** Masarykova univerzita, Brno 2012
- Petr Dubový, **Gross Anatomy and structure of the Human nervous system.** Masarykova univerzita, Brno 2012
- Edukační potřeby dětí v riziku a s poruchami chování.** Věra Vojtová, Karel Červenka et al. Masarykova univerzita, Brno 2012
- Lenka Gulová a kol., **Analýza prostředí rozvíjející se společnosti jako východisko pedagogické intervence.** Angola 2008–2012. Masarykova univerzita, Brno 2012
- Lenka Gulová a kol., **Kompendium multikulturní výchovy.** Výukové materiály. Masarykova univerzita, Brno 2012
- Margita Havlíčková, **Berufstheater in Brunn 1668–1733.** Masarykova univerzita, Brno 2012
- Milan Konečný, Petr Kubiček a kol., **Datové infrastruktury pro prostorově informační společnost.** Masarykova univerzita, Brno 2012
- Karel Pančocha a kol., **Celoživotní inkluзивní vzdělávání – možnosti a perspektivy.** Masarykova univerzita, Brno 2012
- Vladimír Podborský, **Úvod do studia archeologie.** Masarykova univerzita, Brno 2012
- Ivo Pospíšil, Zdeněk Kříž a kol., **Ozbrojené konflikty po konci studené války.** Masarykova univerzita, Brno 2012
- Psychologie sportu v praxi 2012.** Marie Blahutková, Viktor Pacholík (editoři). Masarykova univerzita, Brno 2012. + CD
- Sborník příspěvků. 9. letní škola aplikované informatiky.** Bedřichov, 7.–9. 2012. Masarykova univerzita, Brno 2012
- Sport ve vědě, věda ve sportu 2012.** Sborník konferenčních abstraktů. Editoři: Martin Zvonař, Pavla Kouřilová, Tomáš Kalina. Masarykova univerzita, Brno 2012. + CD
- Výuka demokracie.** Sbirka modelových situací pro výchovu k demokratickému občanství a lidským právům. Rolf Gollob, Peter Krapf (eds.). Masarykova univerzita, Brno 2012
- Výzkum výuky cizích jazyků II.** Věra Janíková, Michaela Píšová, Světlana Hanušová (eds.). Masarykova univerzita, Brno 2012
- Vzděláváním k demokracii.** Podklady pro učitele k výchově k demokratickému občanství a k výchově k lidským právům. Rolf Gollob, Peter Krapf, Wiltrud Weidinger (eds.). Masarykova univerzita, Brno 2012
- Život v demokracii.** Učební plány VDO/VLP pro druhý stupeň základních škol. Rolf Gollob a Peter Krapf (eds.) Masarykova univerzita, Brno 2012

ZMIZELÝ ZÁPISNÍK Vladimíra Fuxe**Pomýlená platí: krok vpřed a deset vzad
BYL FILIP FILÍPEK – NEBO TEPRVE
BUDE?**

Hra tureckého básníka Nazima Hikmeta, tehdy v dobré paměti širšího publika, byla dost přesně titulována otázkou, kterou si společnost už dlouho kladla: Kdo vlastně může za všechny ty disproporce mezi slovem teorie a fakty naší (a nejenom naší) každodenní reality? Snad právě tajemný Filip Filípek, kterého nikdo nikdy neviděl? Odpověď je na vás, ctěné publikum, já se do toho plést nebudu, mínil Hikmet.

Obecně řečeno, ta snaha, nastolená progresivním vedením KSČ, zjistit, jak se věci ve skutečnosti mají, otrásla všemi potenciálními Filípkami, kteří nikdy po zjištění pravdy neprahli, natolik, že vojáci Varšavské smlouvy k nám přijeli uvádět věci vezdejší „na pravou míru“, aniž většinou věděli, oč ve skutečnosti jde. Vznikl největší politický debatní klub, jaký jsem v životě viděl. U každého tanku, vyslaného zachránit u nás socialismus, se hádali vojáci s našimi rozzlobenými civilisty, kteří brzo zjistili, že armádám bylo jen rámcově oznámeno, že jdou k nám potlačit „hydru kontrarevoluce“, takže přijeli jako v roce 1956 do Budapešti, prst na spoušti, jen to spustit, a začali se shánět po skladech kontrarevolučních zbraní, po rádiu, televizi a redakcích tisku.

I když ČS. ROZHLAS diskrétně zahalil firmu, nešel obsazení, když vojáky přivedl až do budovy nějaký obětavý spomocník, takže došlo k nezbytné dislokaci redakcí, služeb a pracovišť podle možností a situace. Vzpomínám si, že se například vysílalo z kabiny zimního stadionu za Lužánkami, z rozhlasového pracoviště ve Státním divadle a natáčelo se na přenosné magnetofony kdekoliv, kde bylo trochu klidno. Televize na tom byla hůře, Luboš Popelka z brněnského zpravodajství vysílal nakonec až z Vídně.

Zjevný odpor byl v podstatě všeobecný: legální média byla samozřejmě invazními silami prohlášena za ilegální a okupační propagandisté jim začali konkurovat vysíláním z NDR, jakož i tiskem provizorního titulu „ZPRÁVY“. Politické vedení státu bylo odvezeno do Moskvy, kde měli naši představitelé celou invazi schválit jako zásah bratrské pomoci. Přitom bylo zjevné, že by to znamenalo mnoho kroků zpátky: ještě nikdy – od času těsně poválečného – nebyla naše společnost tak zajedno s vedením státu a KSČ jako v období po lednu 1968 v době „pražského jara“ a následně po okupaci.

Nemíním se nikterak plést do práce historikům, takže se nějakých analýz ani závěrů nedopustím. Ponechávám si jenom právo na vlastní názor: Mám za to, že takový zásah do přirozeného vývoje věcí může způsobit ničím nenapravi-

telnou destrukci společenských poměrů, což jsme zažili už po mnichovském diktátu. Každé násilné obrácení vývojového proudu zákonitě vyplaví společenský kal všeho druhu; kdo byl vlečen na chvostu dění, ocitá se v jeho čele, a málokdo z těchto chvostoskoků toho nevyužije.

Okupační propagandisté mezitím argumentovali, jak byl zásah svrchovaně nutný, když u nás už byli američtí vojáci! No, byli: komparzisté, natáčející záběry pro film „Most u Remagenu“. Ba i sklady zbraní skryté kontrarevoluce se našly – jako z udělání šlo samozřejmě o zbraně LM, Lidových milicí, takže u nás se o tom tolik nemluvalo, ale pro lidi jinde to mohlo něco znamenat. Inu, jenom Pámbu dokázal z ničeho udělat celý svět.

Poté, co naše reprezentace (až na F. Kriegela) v Moskvě podepsala souhlas s invazí a co propukla normalizace, začala jednota strany a společnosti mizet, a to čím dál více v nenávratnu. Mám dojem, že právě tady je limit, od kterého si českoslovenští komunisté vysloužili odsudek valné většiny lidí, kteří samozřejmě odmítli uznat za normální veškeré právem zdiskreditované nenormálnosti, které nová – či přesněji novostará skutečnost opět připlácla na státní portál jako povinné desatero reálného socialismu.

Mohli jsme se vrátit do Rozhlasu, kde (pokud vím) nebylo ničím hnuto, jen moje papířky čilli za oknem byly pečlivě ohrány, asi už mezitím došly do plné zralosti. Ne, že bych je nikomu nepřál, ale tajně jsem doufal, že je zcizitelé jedli na lačno. Nastalo září a zatím se nic moc nedělo, vypuklo jakési napjaté bezčasí, kdy bylo těžké odhadnout profil zítřka: lámalo se to až někde nahoře.

A potom vyšel v novinách článek, nazvaný „SLOVO DO VLASTNÍCH ŘAD“, podepsaný bývalým ředitelem brněnské stanice Arnoštem Silanem. Byla to první výzva, abychom se přiznali ke svým pomýleným stanoviskům z období demokratizačních snah a vrátili médiím jejich úlohu při budování atd., atd. Někde to možná mám schované jako vodník Čochtan svoje nesmyslné pamětihodnosti. Vzduch rychle těžkl slovem čistka, přejatým, zdá se mi, stejně jako pojem sám, z ruštiny. Plynul z toho samozřejmý požadavek sebekriticky se ohnout a dát tak příklad jiným, jak jsem to později viděl od několika pracovníků v televizi. Nebyl jsem důležitý či nějak známý a jako redaktor hudebního oddělení bych byl možná prošel tím, co už bylo za dveřmi a patrně nevyhnutelné. Ale najednou jsem zjistil, že mám dost a musím jít, mám-li si uchovat pocit zdravého rozumu.

A v této konstelaci posmutnělé mysli jsem potkal svého známého – Járu Rolsa, jenž na otázku, co dělá, pravil, že čerpá vodu v geoprůzkumu, kde má víceméně svatý pokoj, protože podle potřeby kočující pracoviště většinou utkví na dobu čerpacího pokusu (až měsíc) v přírodě, a jenom někdy přímo u zemědělského podniku. Nad mým dotazem, měří-li taky depresní kužel, se přítel zarazil: „Čoveče, ty to gómeš, nechceš jít k nám?“

Ta věta rozhodla o dalších letech mé existence.

Přesně to jsem v té chvíli potřeboval. Dal jsem jakžtakž do pořádku věci v rádiu a požádal o rozvázání pracovního poměru, což se dosti záhy uskutečnilo,

takže jsem se stal už počátkem října členem družstva STAVBA BRNO, střediska Geologický průzkum.

Přijímal mě znamenitý JUDr. Jan Jílek, kterého jsem do té doby neznal, manžel sochařky Sylvy Lacinové; tato okolnost byla sama o sobě zárukou, že pomýleným jedincům zde žádná protivenství nehrozí. Začínal jsem jako střídač bez trvalého zařazení do některé z čerpacích skupin čili tzv. pendlák, což samo o sobě byla víceméně výhoda, jenom jsem někdy obtížně hledal pracoviště, když maríngotku nebylo z místní cesty příliš vidět.

Nadcházela zima a ač majitel „pionýra“, nebyl jsem vybaven na zimní provoz a musel jsem od autobusových spojů na „štaci“ po svých. Co odvěky pěšák jsem s tím potíž neměl (což si dnes, po těch letech, tiše závidím), jen jednou jsem se málem ztratil v neznámé krajině, vyzbrojen Járovým popisem, že „od hřbitova je to už jenom pár minut“. Bylo, ovšem on projel ten úsek v autě a za sucha. Jenže mezitím přišla zima, do té doby asi číhající někde za rohem, cesta po kolena zasněžená, smrákalo se a odbočka doprava nikde, asi taky pod sněhem? Co zbývalo, než jít dál a nedat se zmýlit: měřítka motoristů jsou zkrátka kratší. Dorazil jsem za půl hodiny, parťák Franta Grund už mě odepisoval ze stavu živých střídačů, takže byl opravdu rád, že mě vidí. (Dnes učí na technice v USA, a když se vidíme, jsme rádi oba.)

Ač pracovní charakteristikou nekvalifikovaný dělník, vyšel jsem často najevo jako nepraktický neumětel, který se měl hodně co učit od ostatních čerpáků, kteří naštěstí často začínali stejně, takže se moc nesmáli, spíše pomohli radou a ukázkou. Dokonce jsem se po krátkém zasvěcení stal osobou poučenou co do zásad ochrany při zacházení s elektřinou, což bylo třeba už jenom proto, že jsme si pracoviště instalovali celé sami, na rozdíl od kolegů v GEOTESTU, kde štaci zřídila samostatná skupina a čerpači přijeli do služby už do hotového.

Sesypalo se toho na mě víc než dost najednou, takže chvíli trvalo, než jsem se mohl znovu věnovat textařině a překladům. Ale bylo to velmi přínosné – nejenom z hlediska běžné životní praxe, věru řemeslníky neoplývající, ale i co do poznávání mnoha dalších lidí a příštích přátel, mnohdy na celý život.

Jak to říká staré pořekadlo, o kterém jsem dřív spíše pochyboval:
Všecko zlé je k něčemu dobré.

— × —